

Η ταυτότητα της Οφίτικης Ποντιακής: Μια γλωσσολογική μελέτη των πηγών και των ομιλητών της

Ανθή Ρεβυθιάδου, Βασίλειος Σπυρόπουλος και Κωνσταντίνος Κακαρίκος*

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τη γλωσσική ταυτότητα της *Οφίτικης Ποντιακής* (ΟΠ) όπως αυτή προέκυψε από εκτενή έρευνα σε πρωτογενές αρχαιακό υλικό και γραπτές πηγές. Τα αποτελέσματα της έρευνας των γραπτών πηγών έρχονται να συμπληρώσουν τα γλωσσικά δεδομένα προφορικού λόγου που συλλέχθηκαν από το 2003 έως το 2009 από την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Αιγαίου με επικεφαλής τους Δρ. Ανθή Ρεβυθιάδου και Δρ. Βασίλειο Σπυρόπουλο στη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας, ένα οφίτικο χωριό της κεντρικής Μακεδονίας. Βασικός σκοπός της σύνθετης αυτής ερευνητικής δραστηριότητας είναι να παρουσιαστεί μια επαρκής και όσο το δυνατό πιο ολοκληρωμένη τυπολογική περιγραφή της διαλέκτου με βάση τις υπάρχουσες, δημοσιευμένες και αδημοσίευτες, πηγές της, οι οποίες φυλάσσονται σε βιβλιοθήκες και αρχεία πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και ινστιτούτων της Ελλάδας και του εξωτερικού. Επιπλέον, η έρευνα έχει ως στόχο να εξετάσει το βαθμό στον οποίο κάποιες από τις δομές της διαλέκτου εξακολουθούν να επιβιώνουν και στη σημερινή της μορφή, όπως αυτή καταγράφηκε κατά τη διάρκεια των τριών ερευνών πεδίου. Απώτερος στόχος είναι να δοθεί η δυνατότητα στο ευρύ κοινό που ενδιαφέρεται για θέματα γλωσσικής επαφής, διαλεκτολογίας, αλλά και ιστορίας της ελληνικής γλώσσας να γνωρίσει μια διαλεκτική ποικιλία της Ποντιακής όπως αυτή αναδύεται μέσα από αρχαιακό υλικό, κείμενα αφηγήσεις, ηχητικά αρχεία και γραμματικές περιγραφές.

Το άρθρο οργανώνεται ως εξής: στην ενότητα 2 παρουσιάζεται ένα σύντομο διάγραμμα της ποντιακής διαλέκτου με ιδιαίτερη έμφαση στη γλωσσογεωγραφική της κατανομή, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Στην ενότητα 3 σκιαγραφείται ειδικότερα η γλωσσογεωγραφική και κοινωνιογλωσσολογική ταυτότητα της ΟΠ. Η ενότητα 4 πραγματεύεται την έρευνα των γραπτών πηγών και του πρωτογενούς αρχαιακού υλικού, ενώ αντικείμενο της ενότητας 5 αποτελεί η έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις στο οφίτικο χωριό Νέα Τραπεζούντα Πιερίας. Τα βασικά τυπολογικά χαρακτηριστικά της διαλέκτου όπως προέκυψαν από τις παραπάνω ερευνητικές δράσεις παρατίθενται στην ενότητα 6. Τέλος, η ανακεφαλαίωση και τα συμπεράσματα παρουσιάζονται στην ενότητα 7. Η εργασία συμπληρώνεται από δύο παραρτήματα που περιλαμβάνουν: (α) μερικές από τις γραπτές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην

* Η Ανθή Ρεβυθιάδου είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στον Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο Βασίλειος Σπυρόπουλος είναι Λέκτορας στον Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και ο Κωνσταντίνος Κακαρίκος είναι Διδάκτορας Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και Εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

έρευνα και τη συντομογράφησή τους και (β) τα ιδιαίτερα γραφικά σύμβολα που εμφανίζονται στα κείμενα που μελετήθηκαν και τη φωνολογική τους αντιστοίχιση.

2. Η ποντιακή διάλεκτος της Ελληνικής: Από τις τοπικές ποικιλίες στην Κοινή Ποντιακή

Η ποντιακή ανήκει στην ανατολική διαλεκτική ζώνη της Ελληνικής, η οποία περιλαμβάνει επίσης την Ελληνο-κριμαϊκή, την Καππαδοκική, τη Φαρασιώτικη, καθώς και τις διαλέκτους της της Σίλλης και Λυκαονίας. Η Ποντιακή μοιράζεται αρκετά τυπολογικά χαρακτηριστικά με τις παραπάνω διαλέκτους, αλλά παρουσιάζει και σημαντικές διαφορές, κυρίως λόγω του μικρότερου βαθμού της γλωσσικής επαφής της με τις άλλες τοπικές γλώσσες της περιοχής και ιδιαίτερα με την Τουρκική (Dawkins 1916, 1931a, 1937, Αναστασιάδης 1976, 1995, Drettas 1997). Είναι γνωστό ότι η Ποντιακή που μιλιόταν στην αρχική της κοιτίδα παρουσίαζε έντονη διαλεκτική διαφοροποίηση. Για παράδειγμα, ο Τριανταφυλλίδης ([1938], 1981) διακρίνει τρεις διαλεκτικές υποομάδες: τη δυτική ή νιώτικη, την ανατολική ή τραπεζουντιακή και τη νοτιοανατολική ή χαλδιώτικη. Αντίθετα, ο Παπαδόπουλος (1953) διαχωρίζει την Ποντιακή σε δύο υποομάδες με γνώμονα τη διατήρηση ή μη του τελικού -ν (βλ. επίσης Τομπαΐδη 1988 για περισσότερες λεπτομέρειες).

Μια σειρά από σημαντικές ιστορικές και κοινωνικές αλλαγές, όπως το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα προς τη ρωσική αυτοκρατορία και η συνακόλουθη ίδρυση πολυάριθμων ποντιακών κοινοτήτων στον βόρειο και νότιο Καύκασο κατά το 19^ο αιώνα, αλλά και η ανταλλαγή των πληθυσμών που ορίστηκε βάσει της συνθήκης της Λωζάνης το 1923 είχαν ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των ποντιόφωνων περιοχών (Drettas 1997). Σήμερα η Ποντιακή μιλιέται σε περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι Πόντιοι πρόσφυγες, δηλαδή κυρίως στη βόρεια Ελλάδα και σε ορισμένα μεγάλα αστικά κέντρα όπως Αθήνα, Πάτρα, Θεσσαλονίκη κ.α. (Χατζησαββίδης 1995). Εκτός ελληνικών συνόρων, η Ποντιακή μιλιέται σε γλωσσικούς θύλακες δυτικά της Τραπεζούντας, όπως η περιοχή της Τόνγιας και η επαρχία Çaykara (Mackridge 1987, 1999, Asan 1998, Drettas 2000), στον Καύκασο (Γεωργία, Αρμενία, Σταυρούπολη, Κρασοντόντ) (Πάππου-Ζουραβλιόβα 2001) και τη Νότια Ουκρανία, στις ακτές της Αζοφικής (περιοχές Κρασοντόντ, Ζντάνοφ, Μαριούπολης, Βολνοβάχσκυ) (Πάππου-Ζουράβλιοβα 1995, Συμεωνίδης & Τομπαΐδης 1999).

Όπως είναι φυσικό οι δραματικές αλλαγές στη γεωγραφική κατανομή της Ποντιακής επηρέασαν καθοριστικά τη μετάπειτα εξέλιξη της διαλέκτου. Οι ομιλητές της πρώτης γενιάς Ποντίων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα χρησιμοποιούσαν την ντοπιολαλιά του τόπου καταγωγής τους (Χατζησαββίδης 1985, 1995). Ωστόσο, σταδιακά οι ιδιαίτερες ποικιλίες υποχώρησαν – κυρίως κάτω από την πίεση της Κοινής Νέας Ελληνικής (ΚΝΕ), αλλά και της γλωσσικής ετερότητας του νέου γεωγραφικού περιβάλλοντος της διαλέκτου – και δημιουργήθηκε μια ομογενοποιημένη μορφή Ποντιακής, γνωστή ως Κοινή Ποντιακή (ΚΠ) (Χατζησαββίδης 1995, Τομπαΐδης 1992, 1996α, Drettas 1997, Τηλιοπούλου 2008, μεταξύ άλλων). Η ΚΠ αποτελεί αμάλγαμα των ιδιαίτερων γλωσσικών χαρακτηριστικών των επιμέρους ποικιλιών από τις οποίες προέρχεται, αλλά με

εμφανή την επίδραση, σε γραμματικό επίπεδο, της γλώσσας περιβάλλοντος, δηλαδή της ΚΝΕ. Σήμερα, οι λίγοι εναπομείναντες αυθεντικοί ομιλητές της Ποντιακής παρουσιάζουν μια μορφή *διγλωσσίας* καθώς χρησιμοποιούν παράλληλα δύο γλωσσικούς κώδικες, την ΚΝΕ και την ΚΠ. Από τους δύο αυτούς παράλληλους κώδικες, η ΚΝΕ αποτελεί το κυρίαρχο μέσο γλωσσικής επικοινωνίας, ενώ η ΚΠ χρησιμοποιείται στα πλαίσια του στενού οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος (Χατζησαββίδης 1995, Drettas 1997, Τηλιοπούλου 2008). Για παράδειγμα, η Τηλιοπούλου (2008) με βάση τα στοιχεία της έρευνάς της στο ποντιόφωνο χωριό της Νέας Τραπεζούντας Πιερίας παρατηρεί ότι η συγκεκριμένη μορφή διγλωσσίας έχει μεταβατικό χαρακτήρα και αποτελεί το τελευταίο στάδιο πριν την οριστική επικράτηση της κυρίαρχης γλώσσας, δηλαδή της ΚΝΕ, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το ότι οι νεότερες γενιές ομιλητών χρησιμοποιούν τη διάλεκτο σε περιορισμένα καταστασιακά περιβάλλοντα (π.χ. σε τραγούδια, στην επικοινωνία με ποντιόφωνους πρώτης ή δεύτερης γενιάς που δεν έχουν επαρκή γνώση της ΚΝΕ κ.λπ.) ή έχουν απλώς παθητική γνώση της διαλέκτου. Με βάση τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι η Ποντιακή παρουσιάζει όλα εκείνα τα στοιχεία που επιτρέπουν το χαρακτηρισμό της ως επαπειλούμενης γλωσσικής ποικιλίας της Ελληνικής, χαρακτηρισμός που φυσικά ισχύει και για τις ελάχιστες εναπομείνουσες ποικιλίες της όπως είναι η ΟΠ.

3. Η ταυτότητα της Οφίτικης Ποντιακής

Η ΟΠ είναι μια ποικιλία της Ποντιακής, η οποία μιλήθηκε αρχικά στην περιοχή του Όφι και στη συνέχεια, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, σε μικρούς θύλακες της βόρειας Ελλάδας. Η επαρχία του Όφι βρισκόταν ανατολικά της Τραπεζούντας, ανάμεσα στις επαρχίες των Σουρμένων και της Ριζούντας. Ο ποταμός Όφης αποτελούσε το φυσικό σύνορο που διαχώριζε τα χωριά των εξισλαμισμένων ελληνικών πληθυσμών¹ από τα χριστιανικά ελληνικά χωριά Χάλτ', Ζουρέλ, Κουρίτσ', Κρηνίτα, Κοφκία, Γίγα, Ζησινό και Λέκκα. Παρά τη θρησκευτική διαφορετικότητα, η γλώσσα επικοινωνίας όλων των Οφιτών ή Οφλήδων, όπως τους αποκαλούσαν οι Τούρκοι, ήταν η ΟΠ (Χατζηιωαννίδης 1978, Τηλιοπούλου 2008).^{2, 3}

¹ Κατά την επικρατούσα άποψη ο εξισλαμισμός των Οφιτών πραγματοποιήθηκε κατά τη βασιλεία του Σουλτάνου Μεχμέτ Δ' (1648 – 1687) όταν πολλοί κάτοικοι της περιοχής του Όφι κάτω από την πίεση των Τερεμπέδων άλλαξαν θρήσκευμα μαζί με τον επίσκοπό τους Αλέξανδρο, ο οποίος μετενομάστηκε σε Ισκεντέρ στα μέσα του 17^{ου} αιώνα πολλοί κάτοικοι της περιοχής του Όφι εξισλαμίστηκαν μαζί με τον επίσκοπό τους Αλέξανδρον (ο οποίος μετενομάστηκε σε Ισκεντέρ) ως αποτέλεσμα της πίεσης των Τερεμπέδων την εποχή του Σουλτάνου Μεχμέτ Δ' (1648-1687) (Ιωάννιδης 1988 [1870], Ανδρεάδης 1996). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον εξισλαμισμό των Οφιτών βλ. Bryer & Winfield (1985) και Routouridou (1997-8).

² Οι κάτοικοι της περιοχής ήταν στην πλειοψηφία τους μουσουλμάνοι και μόνο λίγα χωριά ήταν αμιγώς ελληνικά (Ανδρεάδης 1996: 18). Ο Ανδρεάδης (1996) αναφέρει επίσης ότι σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο, ο πληθυσμός της περιφέρειας του Όφι διέθετε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα την ακόλουθη σύνθεση: Λέκα 20 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Ζησινός 30 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Γίγα 50 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Κοφκία 25 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Κρηνίτα 60 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Κουρίτσ 40

Η ΟΠ διαφοροποιείται αρκετά από τις υπόλοιπες ποντιακές ποικιλίες ως προς το σύνολο των φωνητικών, μορφοσυντακτικών και λεξιλογικών χαρακτηριστικών της (βλ. Τομπαΐδης 1988, 1996β, Drettas 1997). Επίσης, παρουσιάζει έντονες τοπικές διαφοροποιήσεις (Mackridge 1999) αν και τυπολογικά πλησιάζει την ποικιλία των Σουρμένων.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, η ΟΠ περιορίστηκε στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι Πόντιοι πρόσφυγες. Ειδικότερα, ο Χατζηιωαννίδης (1978) αναφέρει ότι οι Οφίτες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Παρανεστίου της Δράμας (στα χωριά Πολυνέρι, Καλλίκρουνο, Πάστροβα, Περίβλεπτον, Μελισσοχώρι, Μεσοχώρι και Ντούκοβο), στο χωριό Παντοκερασιά του νομού Κιλκίς, όπου συμβίωναν με πρόσφυγες από την ανατολική Θράκη, και τέλος, στην κωμόπολη Φιλώτα της Κοζάνης, όπου συνυπήρχαν μαζί με Πόντιους πρόσφυγες από την περιοχή του Καυκάσου.

Το 1926 μια ομάδα Οφιτών από την περιοχή του Παρανεστίου μαζί με Οφίτες από το χωριό Παντοκερασιά Κιλκίς και Φιλώτα Κοζάνης αγόρασαν μια έκταση 6.820 στρέμματος περίπου σε μια περιοχή 10 χιλιομέτρων βόρεια της Κατερίνης και δύο χρόνια αργότερα, το 1928, ίδρυσαν τη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας (αρχικά με την ονομασία *Κάτω Αϊ Γιάννης Όφισ*). Το χωριό αριθμεί περίπου 700 κατοίκους και αποτελεί ένα από τα ελάχιστα αμιγώς οφίτικα προσφυγικά χωριά της Ελλάδας (Χατζηιωαννίδης 1978).

Ωστόσο, η ΟΠ εξακολουθεί να μιλιέται και έξω από τα γεωγραφικά όρια της Ελλάδας σε τριάντα περίπου χωριά της επαρχίας του Όφι. Πρόκειται για γλωσσικούς θύλακες δυτικά της Τραπεζούντας όπως η περιοχή της Τόνγιας και η επαρχία Çaykara (Meeker 1971, Mackridge 1987, 1999, Andrews 1989, Asan 1998, Drettas 1997). Οι ομιλητές αυτής της ομάδας είναι απόγονοι εξισλαμισθέντων Ποντίων που παρέμειναν στις εστίες τους. Ειδικότερα, ο Mackridge (1995) αναφέρει ότι η συγκεκριμένη ποικιλία διατηρεί ένα μεγάλο αριθμό αρχαϊκών στοιχείων αν και η επιρροή από την τουρκική γλώσσα, που κυριαχεί στο γενικότερο περιβάλλον, υπήρξε καταλυτική. Καθώς δεν υπάρχει κανένας είδους επικοινωνία μεταξύ των δύο οφίτικων πληθυσμών, ο κάποτε κοινός γλωσσικός κώδικας έχει διασπαστεί σε δύο συστήματα με σημαντικές τυπολογικές αποκλίσεις. Τέλος, μικρότερες ομάδες Οφιτών ζουν στη Γερμανία και την Κύπρο (Ι. Μεγαλόπουλος, προσωπική επικοινωνία).

οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Ζουρέλ 30 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο, Χαλτ 20 οικογένειες, 1 εκκλησία και 1 σχολείο (βλ. επίσης Τριανταφυλλίδης 1866, Χρύσανθος 1933, Λαζαρίδης 1988).

³ Ο Παρχαρίδης (1879) αναφέρει ότι 36 από τα 96 συνολικά χωριά του Όφι είναι ελληνόφωνα ενώ μόνο 1.200 περίπου από τους 44.530 κατοίκους που μιλούν την Ελληνική στην περιοχή είναι χριστιανοί. Ειδικότερα αναφέρει (Παρχαρίδης 1879: 230-231) ότι από τις 10.000 εστίες της περιοχής μόνο 162 είναι χριστιανικές και κατανέμονται ως εξής: Λέκα: 25 συνολικά εστίες, μόνο 6 χριστιανικές (30 άτομα), Ζησινό: 300 εστίες, 15 από αυτές χριστιανικές (130 άτομα), Κοφκία: 9 από τις συνολικά 20 εστίες είναι χριστιανικές (60 περίπου άτομα), Χάλτ⁷: από τις 27 εστίες οι 12 είναι χριστιανικές (80 περίπου άτομα), Ζουρέλ⁷: από τις 35 οικίες οι 25 είναι χριστιανικές (170 άτομα), Κουρίτσ⁷: από τις 37 εστίες οι 22 είναι χριστιανικές (140 άτομα), Κρηνίτα: από τις 60 οικίες οι 40 είναι χριστιανικές (280 άτομα), Γίγα: από τις 80 οικίες οι 25 είναι χριστιανικές (170 άτομα), Λαζού ή Λαζάντω: 8 από τις 30 οικίες είναι χριστιανικές (50 άτομα), δηλαδή συνολικά 162 εστίες και 1.110 άτομα είναι οι χριστιανοί κάτοικοι σε αυτά τα χωριά.

4. Έρευνα σε γραπτές πηγές και πρωτογενές αρχειακό υλικό

4.1. Μελέτες για την Οφίτικη Ποντιακή

Η Ποντιακή είναι μια από τις πιο μελετημένες διαλέκτους της νέας Ελληνικής (βλ. Oeconmides 1908, Dawkins 1931a, 1937, Παπαδόπουλος 1919, 1953, 1958, 1955, 1961, Οικονομίδης 1958, Τομπαΐδης 1988, 1996β, Drettas 1997, Janse 2002, Κουτίτα-Καϊμάκη 1990-91, μεταξύ άλλων). Παρόλα αυτά, οι δημοσιευμένες πληροφορίες σχετικά με την οφίτικη ποικιλία της Ποντιακής είναι ελάχιστες. Η μοναδική σύγχρονη γραμματική περιγραφή της ΟΠ είναι αυτή του Asan (1998), η οποία όμως εστιάζει στην Οφίτικη που μιλιέται στην Τουρκία και παρουσιάζει, όπως αναφέρθηκε, σημαντικές διαφορές με την ΟΠ του ελλαδικού χώρου.

Πολύτιμο γλωσσικό υλικό για την ιστορία της Οφίτικης Ποντιακής συλλέχθηκε από τον Ιωάννη Παρχαρίδη, ο οποίος διετέλεσε δάσκαλος στα χωριά του Όφι το 1876 και διεξήγαγε μεγάλη διαλεκτολογική έρευνα κάτω από την καθοδήγηση του μέντορά του, καθηγητή M. Deffner.

Πιο συγκεκριμένα, το καλοκαίρι του 1876 ο Deffner πήγε στην Τραπεζούντα με σκοπό να μελετήσει την ποντιακή γλώσσα. Εκεί γνωρίστηκε με τον Παρχαρίδη, ο οποίος εκδήλωσε την επιθυμία να συνεισφέρει με τις γνώσεις του στην ερευνητική αποστολή. Ο Δέφνερ (1877: 547) αναφέρει «[Μοι είπε] ότι ου μόνον εγνώριζε την διάλεκτον της πατρίδος αυτού, αλλά και την του Όφεως, πολύ διάφορον εκείνης, και ότι κατά την εκεί διαμονήν του συνέλεξε άσματα τινά και παροιμίας και ήρξατο του σχηματισμού μικρού γλωσσαρίου. [...] Ανεγνώρισα τότε ότι ο νέος εννόει καλώς τας τοιαύτου είδους μελέτας και ήτο ικανός κάτοχος της αρχαίας ελληνικής, η φυσιογνωμία δε αυτού μοι ενεποίησεν εμπιστοσύνην. [...] Έκτοτε ο νέος διδάσκαλος ήτο παρ' εμοί και προ μεσημβρίας και μετ' αυτήν». Αναμφίβολα, το σπουδαιότερο έργο του Παρχαρίδη υπήρξε η συλλογή γλωσσικού υλικού από την Τραπεζούντα, την Κρώμνη και τον Όφι. Η Σαγκίδη (2002: 2) αναφέρει ότι, σύμφωνα με τον Οικονομίδη (1937), κατά τη διετή παραμονή του στο χωριό Ζησινό ο Παρχαρίδης κατάρτισε το οφίτικό του γλωσσάριο, το οποίο βραβεύτηκε από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως. Ο Οικονομίδης, που γνώριζε προσωπικά τον Παρχαρίδη, αφήνει σαφείς αιχμές (Oeconomides 1908, Οικονομίδης 1937) ότι πιθανός λόγος για τη ρήξη της φιλίας του Παρχαρίδη με τον μέντορά του Deffner αποτέλεσε το γεγονός ότι ο τελευταίος πιθανότατα προσπάθησε να οικειοποιηθεί μέρος της εργασίας του Παρχαρίδη για την Οφίτικη. Η Σαγκίδη (2002: 2) παραθέτει την ακόλουθη αναφορά από τον Οικονομίδη: «τα φερόμενα υπό το όνομα του Δέφνερ Οφίτικόν γλωσσάριον και Λεξικόν της Τραπεζουντιακής διαλέκτου είναι κατά το πλείστον, αν μη εν όλω, προϊόν της εργασίας του ακαταπονήτου I. Παρχαρίδη». Προσθέτει όμως ότι ο Deffner παρέδωσε πριν από το 1915 τα δελτία που συνέλεξε ο Παρχαρίδης στο «Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού» της Ακαδημίας και αυτά συγχωνεύτηκαν στο «Μέγα Αρχείο».

Ανεξάρτητα από τις ειδικές λεπτομέρειες που διέπουν τη συλλογή και χρήση του γλωσσικού υλικού, το σίγουρο είναι ότι η ενδελεχής περιγραφή της ποντιακής ποικιλίας που καταγράφηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου του Παρχαρίδη στα

ποντιόφωνα χωριά αποτέλεσε το εφαλτήριο για τη συγγραφή μιας σειράς εργασιών που αφορούν ιδιάζοντα γραμματικά χαρακτηριστικά της ΟΠ όπως, για παράδειγμα, μια κλιτή μορφή *απαρεμφάτου* (Deffner 1878), αλλά και για τη συγγραφή ενός λεξικού, από το οποίο έχει δυστυχώς δημοσιευτεί μόνο το γράμμα Α (Deffner 1880).

Από αυτό το υλικό ο Παρχαρίδης δημοσίευσε μια συλλογή λέξεων, η οποία περιλαμβάνει κυρίως ουσιαστικά και κάποια επίθετα (Παρχαρίδης 1888), καθώς επίσης και τέσσερα παραμύθια και πενήντα τρεις παροιμίες στον πρώτο και δεύτερο τόμο του περιοδικού *Αστήρ του Πόντου*, αντίστοιχα (Παρχαρίδης 1884, 1885, 1886). Μετά το θάνατό του δημοσιεύτηκαν δύο επιπλέον εργασίες, οι οποίες βασίζονται στο υλικό που είχε μαζέψει: δηλαδή μία εργασία για τα τραγούδια του Όφι που επιμελήθηκε ο ίδιος ο M. Deffner (Παρχαρίδης 1926) και μία συλλογή παραμυθιών τα οποία είχαν δημοσιευθεί κατά καιρούς στο περιοδικό *Αστήρ του Πόντου* από τον ίδιο και που περιλαμβάνουν και τα προαναφερθέντα παραμύθια από τον Όφι (Παρχαρίδης 1951). Από το υλικό των τραγουδιών, ο Αθανάσιος Παρχαρίδης δημοσίευσε αργότερα δύο εργασίες στο περιοδικό *Ποντιακά Φύλλα* (Αθ. Παρχαρίδης 1936).

Γλωσσικό υλικό από τον Όφι συνέλεξε επίσης και ο Richard M. Dawkins, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή του Όφι και των Σούρμενων το 1914 και συγκέντρωσε γλωσσικό υλικό από χριστιανούς των χωριών Κρηνίτα και Γίγα. Δυστυχώς, με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ο Dawkins αναγκάστηκε αιφνίδια να διακόψει την έρευνά του και να αποχωρήσει οριστικά από την περιοχή. Το 1931 δημοσίευσε επτά παραμύθια από την περιοχή του Όφι και δεκαέξι από τα Σούρμενα (Dawkins 1931b). Την έρευνα του Dawkins συνέχισε τα έτη 1985 και 1987 ο καθηγητής Peter Mackridge, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή του Όφι και κυρίως το χωριό Σαράχο με σκοπό τη συλλογή γλωσσικού υλικού από τις τοπικές ποντιόφωνες ομάδες. Προϊόν αυτής της έρευνας πεδίου ήταν η δημοσίευση μιας περιγραφής του ιδιώματος του χωριού (Mackridge 1987) και ένα άρθρο (Mackridge 1999) με επιπλέον πληροφορίες για τα γλωσσικά χαρακτηριστικά και τη γλωσσογεωγραφική κατανομή της ΟΠ στον Πόντο. Το 1991 δημοσιεύτηκαν από τον ίδιο στο *Δελτίο Μικρασιατικών Σπουδών* εννέα αδημοσίευτα παραμύθια από το υλικό του Dawkins, τέσσερα από την Ίμερα, τρία από τα Σούρμενα και δύο από τον Όφι (Mackridge 1990-1).

Διάσπαρτες γραμματικές πληροφορίες για την ΟΠ μπορούν να συλλεχθούν επίσης και από τις γραμματικές του Άνθ. Παπαδόπουλου (1955) και του Δ. Οικονομίδη (1958), αλλά και από το δίτομο ιστορικό λεξικό της ποντιακής διαλέκτου του Άνθ. Παπαδόπουλου (1958, 1961). Το 1977, ο Δ. Χατζιωαννίδης συνέταξε ένα αδημοσίευτο γλωσσάρι και περιλαμβάνει λέξεις της ΟΠ με τις σημασίες τους και κάποιες πληροφορίες για την προφορά των φθόγγων της ποικιλίας.

Πηγές μεγάλης πληροφοριακής αξίας αποτελούν επίσης τα διάφορα λαογραφικά κείμενα, οι παροιμίες, αλλά και τα κείμενα προφορικής παράδοσης τα οποία έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς σε τόμους περιοδικών με εξειδίκευση στον πολιτισμό, την ιστορία και τη γλώσσα του Πόντου όπως, για παράδειγμα, το *Αρχαίο Πόντου*, ο *Αστήρ του Πόντου* και η *Ποντιακή Εστία* (π.χ. Α. Παπαδόπουλος 1931, Σ. Παπαδόπουλος 1997). Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι κείμενα γραμμένα στην ΟΠ,

αλλά και πληροφορίες για τη ζωή και τα έθιμα της Νέας Τραπεζούντας δημοσιεύονται στην τοπική διημερσία εφημερίδα «Οφίτικα Νέα» του Πολιτιστικού και Μορφωτικού Συλλόγου «Αλέξανδρος Υψηλάντης».

Ο Πίνακας 1 παραθέτει αναλυτικό κατάλογο των διαθέσιμων πηγών για την ΟΠ:

Πίνακας 1. Γραπτές πηγές για την ΟΠ

Γραμματικές και λεξικά με πληροφορίες για την ΟΠ
Οικονομίδης, Δημήτριος. 1958. <i>Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου</i>. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών [Παράρτημα 1 Λεξικογραφικού Δελτίου].   Παπαδόπουλος, Ανθιμος Α. 1919. <i>Ο Υπόδουλος Ελληνισμός της Ασιατικής Ελλάδος Εθνικώς και Γλωσσικώς Εξεταζόμενος</i>. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον Ιωαν. Ν. Σιδέρη.   Παπαδόπουλος, Ανθιμος Α. 1955. <i>Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου</i>. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 1 Περιοδικού Αρχείου Πόντου].   Παπαδόπουλος, Ανθιμος Α. 1958. <i>Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντιακής Διαλέκτου, Τόμος Πρώτος Α-Λ</i>. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 3 Περιοδικού Αρχείου Πόντου].   Παπαδόπουλος, Ανθιμος Α. 1961. <i>Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντιακής Διαλέκτου, Τόμος Δεύτερος Μ-Ω</i>. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 3 Περιοδικού Αρχείου Πόντου].   Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1880. <i>Γραμματική της Διαλέκτου Τραπεζούντος: Περί Επιθέτων, Αντωνυμιών και Βαρυτόνων ρημάτων</i>. Χειρόγραφο 335, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, Ακαδημία Αθηνών.
Γραμματικές περιγραφές, άρθρα, γλωσσάρια και χειρόγραφα για την ΟΠ
Asan, Ömer. 1998. Ο Πολιτισμός του Πόντου. Μετάφραση Αγγέλα Φωτοπούλου, γενική επιμέλεια και μετάφραση λεξικού και σημειώσεων γραμματικής Σοφία Ιωαννίδου και Χρυσούλα Παπαδοπούλου. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη. [Τίτλος πρωτότυπου Asan, Ömer. 1996. <i>Pontus Kültürü</i>. Mayıs]   Deffner, Michael. 1878. Die Infinitive in den pontischen Dialekten und die zusammengesetzten Zeiten im Neugriechischen. <i>Monatsberichte den Königlich Preussischen Akademie de Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1877</i>, 191-230. Berlin.   Deffner, Michael. 1880. Glossar des ofitischen Dialectes. Στο Michael Deffner (επιμ.), <i>Archiv für mittel- und neugriechische Philologie. Band I, Heft 1-2</i>, 187-220. Athens.   Mackridge, Peter A. 1987. Greek-speaking Moslems of north-east Turkey: Prolegomena to a study of the Ophitic sub-dialect of Pontic. <i>Byzantine and Modern Greek Studies</i> 11: 115-137.   Mackridge, Peter. 1995. Pontic in contemporary Turkey: Ancient features in the dialect of Ofis. <i>Αρχείον Πόντου</i> 46: 133-161.   Mackridge, Peter. 1999. Η ελληνοφωνία στην περιοχή του Όφη (Πόντος). Στο

Διαλεκτικοί Θύλακοι της Ελληνικής Γλώσσας, 25-30. Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1888. Συλλογή ζώντων μνημείων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας εν Όφει. *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 18(1883-4): 120-178.

Χατζιωαννίδης, Δημήτριος. 1977. *Γλωσσάριον Ποντιακής Διαλέκτου Όφews*. Χειρόγραφο, Αθήνα.

Πρωτογενές αρχαιακό υλικό και γραπτές πηγές για την ΟΠ

Dawkins, Richard. M. 1914a. *Όφεις*, 17.VIII.14 – 21.VIII.14. Χειρόγραφο σημειωματάριο στο Αρχείο Dawkins στην Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library of the University of Oxford. Καταχώρηση ως ARCH.Z.DAWK. 7(5).

Dawkins, Richard. M. 1931. Folk tales from Sourmena and the valley of Ophis. *Αρχείον Πόντου* 3: 79-122.

Mackridge, Peter A. 1990-1. Unpublished Pontic stories collected by R. M. Dawkins. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8: 107-122.

Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1931. Παροιμίες. *Αρχείον Πόντου* 3: 3-78.

Παπαδόπουλος, Σάββας Π. 1997. Λαογραφικά σύμμικτα Πόντου. *Αρχείον Πόντου* 47: 243-344.

Παρχαρίδης, Αθανάσιος. 1936α. Τα τραγούδια της Όφης. *Ποντιακά Φύλλα* 1(7-8): 8-9.

Παρχαρίδης, Αθανάσιος. 1936β. Τα τραγούδια της Όφης. Από μελέτη του †Ι. Παρχαρίδη. *Ποντιακά Φύλλα* 1(9-10): 6-9.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1879. Στατιστική της επαρχίας Όφews του νομού Τραπεζούντος. *Παρνασσός* 3: 224-232.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1884. Ποντικά παραμύθια: 2. Ατματσάς και η ποθίκα. 3. Ο λύκο και το πρόβατο (Όφεις). *Αστήρ του Πόντου* 1(6): 90-91.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1885. Ποντικά παραμύθια: 4. Ο θώπεκας κι ο jάρκο (Όφεις). *Αστήρ του Πόντου* 1(7): 91-112.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(1): 11-12.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(2): 23-25.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(4): 55-58.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(8): 117-119.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(11): 166-167.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(14): 213-214.

Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(18): 280-281.

- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(19): 296-297.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(20): 313-314.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(21): 330-332.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(22): 343-344.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(26): 410-412.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(27): 420-422.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1926. Περί των εν Όφει ασμάτων. *Λαογραφία* 9: 109-151.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1951. Ποντικά Παραμύθια. *Αρχαίον Πόντου* 16: 80-114.

4.2. Έρευνα γραπτών πηγών και αρχειακού υλικού

Γλωσσικές πληροφορίες από γραπτές πηγές για την ΟΠ συλλέχθηκαν από τη γλωσσολογική ομάδα⁴ του Πανεπιστημίου Αιγαίου με επικεφαλής τους Ανθή Ρεβυθιάδου και Βασίλειο Σπυρόπουλο κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2009 στο πλαίσιο της ερευνητικής υποτροφίας *Μελέτες 2009* του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ι. Σ. Λάτση. Η έρευνα αφορούσε τον εντοπισμό και την ενδελεχή εξέταση γραπτών γλωσσικών δεδομένων τα οποία προέρχονται από αρχειακές πηγές, σπάνια χειρόγραφα, σημειωματάρια και δημοσιευμένα ή/και αδημοσίευτα κείμενα.

Ειδικότερα, η ερευνητική προσπάθεια πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη αφορούσε την αναζήτηση και συλλογή γραπτού γλωσσικού υλικού το οποίο αντανακλά παλαιότερες μορφές της ΟΠ ενώ η δεύτερη περιέλαβε την τεκμηρίωση και αποδελτίωση του γλωσσικού υλικού που συγκεντρώθηκε.

Η συλλογή του γραπτού υλικού κατά την πρώτη φάση έγινε σε βιβλιοθήκες και αρχεία της Ελλάδας όπως η Εθνική Βιβλιοθήκη, το Ιστορικό Αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών και το Κέντρο Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων της Ακαδημίας Αθηνών, αλλά και του εξωτερικού όπως η Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Πιο αναλυτικά, οι δράσεις που πραγματοποιήθηκαν είναι συνοπτικά οι ακόλουθες:

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

Αποδελτιώθηκε γλωσσικό υλικό από παροιμίες της ΟΠ που συγκέντρωσε και στη συνέχεια δημοσίευσε στον 2^ο τόμο του περιοδικού *Αστήρ του Πόντου* (τεύχη 1 – 52) ο Ι. Παρχαρίδης. Ειδικότερα, η αποδελτίωση κατέγραψε 53 συνολικά παροιμίες από τον Όφι, αλλά και αρκετές παραλλαγές τους σε άλλες ποντιακές διαλέκτους, όπως της

⁴ Η συγκεκριμένη ερευνητική ομάδα αποτελείται από τους: Δρ. Κωνσταντίνο Κακαρικό και τους φοιτητές: Σέβη Λουΐζου, Γιώργο Μαρκόπουλο και Ελένη-Κλέλια Χαϊμέλη.

Τραπεζούντας και της Κρώμνης. Παράλληλα, φωτοτυπήθηκαν ενδεικτικά ορισμένες σελίδες από κάποια τεύχη του περιοδικού.

Ιστορικό Αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών

Αποδελτιώθηκε γλωσσικό υλικό παραμυθιών και γλωσσολογικών πληροφοριών από τον 1^ο τόμο του περιοδικού *Αστήρ του Πόντου* (τεύχη 1 – 53). Η αποδελτίωση αυτή ανέδειξε τέσσερα παραμύθια απο τον Όφι που κατέγραψε και δημοσίευσε ο Ι. Παρχαρίδης όπως και κάποια άρθρα του ίδιου με γενικές γλωσσολογικές πληροφορίες για την Ποντιακή διάλεκτο και ιδιαίτερα τη φωνητική της απόδοση.

Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών

Μελετήθηκε και αποδελτιώθηκε συστηματικά το χειρόγραφο με αριθμό αρ. 335, το οποίο περιέχει το έργο του Ι. Παρχαρίδη με τίτλο *Γραμματική της διαλέκτου Τραπεζούντας: Περί επιθέτων, αντωνυμιών και βαρυτόνων ρημάτων* (Αθήνα 1880). Το έργο αυτό βασίζεται στο γλωσσικό υλικό που συνέλεξε με επιτόπια έρευνα ο Παρχαρίδης στην Τραπεζούντα και τον Όφι και περιέχει πολύτιμες πληροφορίες για την ομιλούμενη μορφή της διαλέκτου στις παραπάνω περιοχές. Δυστυχώς, από τη μελέτη του χειρογράφου προέκυψε ότι οι αναφορές στην ΟΠ είναι ελάχιστες και περιορίζονται κυρίως σε σχόλια για τις λεξιλογικές διαφορές μεταξύ των δύο διαλέκτων (π.χ. σελ. 87: *Του ντό το ο προ του αρκτικού φθόγγου ι δεν εκθλίβεται ντό είπες; (Όφ. και Κρ. ντ' είπες;)*, σελ. 142: *ρούζω (Όφ. ροϊζω, πίπτω) κ.ά.*).

Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης

Η ομάδα έρευνας μελέτησε συστηματικά το αρχείο του R. M. Dawkins, το οποίο περιλαμβάνει σημειωματάρια με γραμματικές και άλλες γλωσσικές πληροφορίες για τις διαλέκτους των περιοχών που επισκέφτηκε, κείμενα με προσωπικές αφηγήσεις, προσχέδια της αυτοβιογραφίας του με πληροφορίες για τα ταξίδια του στον Πόντο και άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας, αλλά του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, φωτογραφικό υλικό από τις έρευνες πεδίου κ.ά.

Παράλληλα με το σημειωματάριο του Dawkins για την ΟΠ, μελετήθηκαν επίσης το σημειωματάριο για τη διάλεκτο των Σουρμένων («Σούρμενα 1914»· ARCH.Z.DAWK.7(7)) (Dawkins 1914b) καθώς και οι σημειώσεις του με τίτλο «Ποντικά Ι» (ARCH.Z.DAWK.8(2)) (Dawkins 1914c) και «Ποντικά ΙΙ» (ARCH.Z.DAWK.8(3)) (Dawkins 1914d) προκειμένου να διερευνηθεί αν γίνεται περαιτέρω αναφορά σε γραμματικά φαινόμενα της ΟΠ.

Κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας κύριος στόχος ήταν αφενός η κατηγοριοποίηση και αφετέρου η διασταύρωση και συμπλήρωση του υλικού που αποδελτιώθηκε από την έρευνα των διαφόρων αρχείων με άλλο αντίστοιχο, αλλά προερχόμενο από διαφορετικές πηγές. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν δημοσιεύσεις σε περιοδικά όπως το *Αρχείον Πόντου*, το *Αρχείο Μικρασιατικών Μελετών* κλπ, αλλά και γραμματικές

της Ποντιακής διαλέκτου, όπως η περίφημη *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου* του Δ. Οικονομίδη (1958).

Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά κάποια παραδείγματα κειμένων από (α) το χειρόγραφο σημειωματάριο του R. M. Dawkins (β) τις παροιμίες, (γ) τα παραμύθια, (δ) τα δημώδη τραγούδια του Ι. Παρχαρίδη και τέλος (ε) τη γραμματική του Δ. Οικονομίδη. Κάθε κείμενο διατηρεί την ορθογραφία της πηγής από την οποία αντλήθηκε και συνοδεύεται από συνοπτικές βιβλιογραφικές και άλλες πληροφορίες.

A. Σημειωματάριο R. M. Dawkins

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο R. M. Dawkins επισκέφτηκε τα χωριά Κρηνίτα και Γίγα του Όφως το 1914. Κατά την επίσκεψή του κράτησε λεπτομερείς γραμματικές σημειώσεις της ντόπιας γλωσσικής ποικιλίας. Παράλληλα, κατέγραψε μια σειρά από παραμύθια και αφηγήσεις αρκετά από τα οποία εκδόθηκαν από τον ίδιο (1931b), ενώ άλλα αργότερα από τον Mackridge (1990-1).

Το υλικό της συλλογής περιλαμβάνεται στο σημειωματάριό του με τίτλο «ΟΦΙΣ 1914» (ARCH.Z.DAWK. 7(5)). Σύμφωνα με τις σημειώσεις του ίδιου του Dawkins, το υλικό του σημειωματαρίου συλλέχθηκε στο διάστημα από 17 έως 21 Αυγούστου του 1914 (17.VIII.14 – 21.VIII.14). Πρόκειται σαφώς για γλωσσικό υλικό ανεκτίμητης αξίας καθώς αποτελεί τη μοναδική εμπειριστατωμένη περιγραφή της διαλέκτου όπως αυτή μιλιόταν στον Πόντο πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Πιο αναλυτικά, το σημειωματάριο περιλαμβάνει εκτενή σχόλια κυρίως για τη μορφολογική δομή του ονοματικού και ρηματικού συστήματος της ΟΠ (π.χ. σελ. 5 *δουλ'έβουν or δουλ'έβουν'ε*, κ.ά.), αλλά και διάσπαρτες παρατηρήσεις για τη φωνολογική και μορφοσυντακτική δομή της διαλέκτου (π.χ. σελ. 46, *Υγρά είναι τα σύμφωνα τ, λ, ν, γ, κ όταν έπεται ή ε ή ι* σελ. 38, *άν επορείς κόψο, έν επορείς να κόφτεις*). Επίσης, ο Dawkins παράθετε διάφορα λεξιλογικά σχόλια (π.χ. σελ. 6, *ναλιμέγι το ζώ* 'to milk the cow', *ελίμεξε σά;* 'you milked it?', *ούκελίμεξα το* 'I didn't milk it', *αλιμέγισ α* 'I milked her', *αλιμέγα* 'I milk it') και προσωπικές παρατηρήσεις που κατά κύριο λόγο αφορούν τη σύγκριση της ΟΠ με άλλες γειτονικές ποντιακές διαλέκτους και κυρίως με τη διάλεκτο των Σουρμένων (π.χ. σελ. 40, Σουρμ. *ανασέβω με σ̄*, Οφιτ. *αρχινίζω, ερχίν'εσα* με *x* 'He is beginning to ...').

Ακολουθεί δείγμα από τις σελίδες 4 και 5 του χειρογράφου.

Ophis – ΟΦΙΣ 1914 – Notebook

R.M. Dawkins

17.VIII.14 – 21.VIII.14

pp. 3-166

ARCH.Z.DAWK. 7(5)

4|

17.VIII.14

έμουνεστ 'we were'

έτουνε 'he was'

άπειναζμέν

εδρομάγαμε (1pl)

εδρομάγα (1sg)

να πάνε σ' άβ

εβριδκιτᾶτο = το εβρίσκετε

εκόμβοσε μασε

ού κομβώνω σε = δεν σε γελώ

είδαμε ένα čobάno

ο čobάno έρδαι

έσκ

ο čobάno, čobάνους (acc.pl)

ούκ έρθε 'he did not come'

ουκένα έρδ/ται 'he will not come'

εστάθαμε

εδουσούνέφτα

εδουσούνέφταμε

κλώσκομαι

κλώσκεισαι

κλώσκειται

κλώσκουνδανε

εκλώστα

εκλώστες with σ not σ̣

εκλώστε

εκλώσταμε

εκλώστετε

εκλώστανε

ούκ έβραμε

5|

δουλ'έβουν'ε

δουλ'έβω

δουλ'έβεις

δουλ'έβ

δουλ'έβομε

δουλ'έβιτε

δουλ'έβουν or δουλ'έβουν'ε

εμείς εσυφοτέσαμε

εσυφουτέσανε = εσκοτεινέμεν

λιτάρ

συφοτούν'ε= σκοτεινόν

ταματᾶτα μας

εδούλ'εψα ως το βράδι

το σπίτ, τα σπίτᾶ (pl)

εγανάχτεσα

ερόζε επουκά 'he fall down'

ροῖζω = fall
κατώγι = μάνδρα

εφάιζες μί τα ζά;
εφάιζα τα ζά

φαῖζω
φαῖς
φαῖζ
φαῖζουμε
φαῖζιτε
φαῖζουν'ε

φάισο (impr)

B. Παροιμίες

Παροιμίες από την περιοχή του Όφι εντοπίστηκαν σε ένα δημοσίευμα του Ανθ. Παπαδόπουλου στο 3^ο τεύχος του περιοδικού *Αρχαίον Πόντου* του έτους 1931. Ωστόσο, πριν από αυτή τη δημοσίευση, αρκετό υλικό παροιμιών εντοπίστηκε, όπως αναφέρθηκε και σε μια εκτενή μελέτη του Ι. Παρχαρίδη που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στα τεύχη 1 έως 27 του 2^{ου} τόμου του περιοδικού *Αστήρ του Πόντου* του έτους 1886. Ειδικότερα, το υλικό προέρχεται από διάφορες περιοχές του Πόντου και περιλαμβάνει συνολικά 405 παροιμίες, από τις οποίες οι 53 προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή του Όφι.

Η κατηγοριοποίηση των παροιμιών είναι αλφαβητική, ενώ δίπλα σε κάθε παροιμία ο ερευνητής σημειώνει συντομογραφημένη την περιοχή από την οποία συλλέχθηκε (π.χ. Ο = Όφισ, Κρ. = Κρώμνη κλπ). Κάθε παροιμία συνοδεύεται επίσης από σχόλια σχετικά με το εννοιολογικό της περιεχόμενο, ενώ, όπου κρίνεται απαραίτητο, τα στοιχεία αυτά συμπληρώνονται και με υποσελίδιες γλωσσικές σημειώσεις.

Παρακάτω αναδημοσιεύονται εννέα παροιμίες από το υλικό αυτό. Σε κάθε μία από αυτές αναγράφεται, εκτός από τον αύξοντα αριθμό της, και ο αριθμός που φέρει στην αλφαβητική ταξινόμηση του Παρχαρίδη.

Κείμενο:

1. [252]. Παιδί παίδεμμα – Επί τέκνου ενοχλούντος τους γονείς
2. [269]. Πολλά πιπέρ όπ' έχ', σση σουρβά πα βάλλ – 137
3. [279]. Σ' αίτικο χαλκό αίτικα λάχανα ψήντανε – Επί κακών προϊόντων κακού παράγοντος.
4. [304]. Τ' αλεύρεα ξένα και οι πεντικοί τουουσεύουνε – Επί των εριζόντων περι αλλοτριών πραγμάτων.
5. [312]. Τ' απύ τ' οξείδ' το σκευός αθε ραῖζ' – Επί οργιζομένου, μόνον εαυτόν δυναμένου να βλάψει διά του θυμού του.

6. [326]. Το γέλασμα έχ και κλάψιμο
7. [331]. Το καθέσιμο και τ' εσκώσιμον ατ όποιος ου ξερ, το χρόνο δύο σαλβάρα γραν – Επί ανθρώπου απροσέκτως μεταχειριζομένου τα πράγματά του και διά τούτο περισσότερον του δέοντος εις αυτά δαπανώντος.
8. [335]. Το καλό τ' άλογο το κριθάριν αθε αρτουρεύ = 332
9. [337]. Το κάστανο άντα εξέβε ασσό κουμούσ, εκλώστε έφτυσεν α

Ερμηνευτικές Σημειώσεις:

1. *σουρβά* = σούπα 2. *σαλβάρα* = βρακιά 3. *γραν* = φθείρει, χαλνά.

Γ. Παραμύθια

Γενικά τα παραμύθια καταλαμβάνουν κεντρική θέση σε όλες τις λαογραφικές και γλωσσικές έρευνες με αντικείμενο την ποντιακή διάλεκτο. Το σώμα των παραμυθιών από την περιοχή του Όφι που εντοπίστηκε από την έρευνά μας περιλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε, τα τέσσερα παραμύθια που δημοσιεύτηκαν (μαζί με παραμύθια από άλλες περιοχές του Πόντου) από τον Παρχαρίδη το έτος 1885 στον πρώτο τόμο του *Αστέρα του Πόντου* (τεύχη 6 και 7) (αναδημοσιεύονται και στο περιοδικό *Αρχείον Πόντου*, τόμ. 16 (1951)), μια μικρή ομάδα 7 παραμυθιών που δημοσιεύθηκαν από τον Dawkins στο 3^ο τεύχος του περιοδικού *Αρχείον Πόντου* το έτος 1931 και τέλος, μια ακόμη μικρή ομάδα 2 παραμυθιών που ανέσυρε από το αρχείο του Dawkins και στη συνέχεια δημοσίευσε (μαζί με παραμύθια από τα Σούρμενα) το έτος 1990-91 στο 8^ο τόμο του *Δελτίου Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* ο Peter Mackridge.

Στη συνέχεια παραθέτουμε το δεύτερο από τα 7 παραμύθια του Όφι της συλλογής του Dawkins από το *Αρχείον Πόντου*. Προηγείται το κείμενο και ακολουθούν οι ερμηνευτικές σημειώσεις όπως τις συνέταξε ο μελετητής.

Κείμενο:

Είνας άρχοντας έβαλεν εβδομήντα εργάτους 'ς σο χωράφιν ατ'. Εδούλεψανε ως το βράδο και το βράδο ερώτεσεν ατ'ς ένα λόον. «Τα τρία μι κρατούνε τα εννέα γιόζα τα εννέα κρατούνε τα τρία. Αν δίτε την απόκρισι, είστε ελεύτεροι, αν'κ' έν', αύριο πα να έρστε δουλεύητε». Έρθανε και το δεύτερο την ημέρα και πάλ'εδουλεψανε ως το βράδο και το βράδο πάλ' 'τοπλάεψε όλους και πάλ' ερώτεσε «τα τρία μι κρατούνε τα εννέα γιόζα τα εννέα κρατούνε τα τρία;» Έρθανε και την τρίτην ημέρα και πάλιν ερώτεσεν ατ'ς. Είνας γέρος εξέβε απ' αναμεσά 'τουνα και είπε «τα τρία κρατούνε τα εννέα». Έλάλεσε ο άρχοντας το γέρο σιμά 'τ'. «Εσένα ποίος είπε σε αύτο λόο και εξήγεσες α;» Ο γέρο είπεν «εγώ έξερν'α 'το». Ο άρχοντας είπε «Εσύ αν έξερν'ες α, άλλες α εχτές. Να λες με ποίος είπε σ'α». Ο γέρο είπε «εγώ έχω έναν πατσή, εκείνε είπε μ' ατο».

Ο άρχοντας επήγε 'ς σο μαγειρείο, επήρε ένα κουτί τρυπεμένο και είπε «φέρε την πατσή σ' να εμπαλιζ' και φέρη μ' ατο». Ο γέρο επήρε το κουτί και επήγε 'ς σ' οσπίτ'. Λέει την πατσήν ατ' «να εμπαλίης αύτο κουτί». Λέει η πατσή «φέρεν ατο τον άρχοντα ας κλώθ' τ' απέσ' έξ' και φέρεν α εμπαλιζ' ατο». Ο γέρο επήγε ς' στον άρχοντα και λέει άτονα «η πατσή μ' λέει, ας κλώθ' το κουτί τ' απέσ' έξ' και φέρη μ' α, εμπαλιζ'»

α». Άρχοντας εγέλασε και έσυρε το κουτί και είπε το γέρο «άμε ειπέ την πατσή σ' ας πάη γλουπίζ' το χαμαιλέτε και το κión' φέρη με». Επήγε ο γέρο είπε την πατσήν ατ' «να πας γλουπίης το χαμαιλέτε και φέρης το κiónιν ατ'». Είπε η πατσή το γέρο «άμε ειπέ τον άρχοντα, ας πάη κόφτ' το κεφάλιν αθε και εγώ γλουπίζ' α».

Εψηλάφισε την πατσή να πάη 'ς σο κονάκιν ατ'. Ο γέρο πάλ' επήγε εντάμα και είπε 'ς την πατσή ο άρχοντας «εγώ να παίρω σε γυναίκα, εσύ να παίρης με μι;» Επήρεν ατενα γυναίκα. Εποίκεν ατενα τεμπίχ' «Επήρα σε γυναίκα, αμά απ' εμένα εμπροστά εσύ 'κε να δεβαίνης. Και αν λες λόγο, κρεμίζω σε!». Είπεν η γυναίκα 'τ' «αν κρεμής με, ας σ' οσπίτ' απέσ' ό,τι πράμα αγαπώ, να παίρω βγύνω». Εκείνος πάλ' εδέχτε.

Έτυχανε εκεί 'ς σο μέρς δύο συντρόφ'. Ο είνας είχε αρα(μ)πά, ο-γι-άλλο πάλ' είχε κιστράκ'. Και σίτ' επέγινανε 'ς σο δρόμο, έμενανε 'ς ένα μέρος. Εκείνο τη νύχτα το κιστράκ' εγέννεσε και το κουλούν' επήγε 'ς την αραπά απουκά. Εξυπνίγανε οι συντρόφ' και είπεν ο είνας «η αρα(μ)πά εγέννεσε κουλούν'». Ο-γι-άλλο είπε «η αρα(μ)πά κουλούν' γεννά μι; τ' εμό το κιστράκ' εγέννεσεν α». Ε(ν)τούσεψανε, επήγανε 'ς σον άρχοντα να κρίν'ατ'ς. Άρχοντας 'κ' ευρέθε 'ς σ' οσπίτ'. Ερώτεσε η γυναίκα 'τ' «(ν)το (ν)τογά έχητε;» Εκείν' είπανε «θέλουμε τον άρχοντα». Η γυναίκα πάλ' είπε «άρχοντας επήγε 'ς ένα κιομέτ'». Οι συντρόφ' ερώτεσανε «(ν)το πράμα έν'». Η γυναίκα είπε «τ' οψάρα εξέβανε ας ση θάλασσα και εβόστανε ένα χωράφ', επηγε να φτάη κιομέτ'». Και είπανε ατείν' «χιτς τ' οψάρα ας ση θάλασσα εβγύνουνε και βόσκουντανε χωράφ';». Ετότεσ η γυναίκα είπε «χιτς η-γι-αρ(μ)πά κουλούν' γεννά μι;»

Έρθεν ο άρχοντας και έμαθε την αιτία και εχουγιάστε και εκρέμισεν ατενα. Ετότεσ είπεν η γυναίκα 'τ' «πολλά καλό, αμά εμείς είχαμε λόγο, άντα κρεμής με ας σ' οσπίτ' απέσ' ό,τ' αγαπώ να παίρω και βγύνω». Είπεν εκείνος πάλ' «πολλά καλά, ό,τ' αγαπάς έπαρε και έβγα». Ετότε η γυναίκα 'τ' εγκαλάστεν ατονα και είπεν ατονα «εγώ όλων πολλά εσένα αγαπώ, εσένα να παίρω και βγύνω!». Εγκαλάστε επήρεν ατονα και εδρομάε. Ατός πάλ' ας τ' επιάστε 'ς σο λόγον ατ', έμενανε εντάμα. Και γενι(ν)τέν εποίκανε τη χαρά ημέρας και εφτά νύχτας. Έφαγαμε, έπιναμε και 'ς σο τέλος άντα εχωρίγαμε, ο άρχοντας εδώκε μασε (μ)παξίς' κάμποσα λίρας. Και σιτ' άρχομουνε με τη χαρά, έρθα 'ς ένα γιοφύρ' απάν'. Ελίγο πάλ' έμουνε κειφλής. Έκουσα επουκά 'ς σο γιοφύρ' η βροθάκα εποίνε «βρακ! βρακ!» Εγώ εσπαράγα, εθάρρεσα λέγει με «(μ)πρακ! (μ)πρακ!». Εφοβέθα, τα παράδας εκρέμισα και έφρυγα.

Ερμηνευτικές Σημειώσεις:

'τοπλάεψε = εμάζεψε, πατσή = κόρη, τεμπίχ' = διαταγή, κρεμίζω = αποδιώκω, βγύνω = βγαίνω, κιστράκ' = φοράδα, ντογά = αίτησις, κιοϊμέτ = εκτίμησις, χίτς = καθόλου, εχούγιαστε = ωργίσθη, γενι(ν)τέν = εκ νέου, κειφλής = εύθυμος, εσπαράγα = εξεπλάγην, (μ)πράκ = άφησε.

Γ. Δημόδη τραγούδια

Γενικά το σώμα των δημοσιεύσεων για δημόδη τραγούδια από την περιοχή του Όφι που αναδείχθηκε από την ερευνητική διαδικασία περιλαμβάνει συνολικά τρεις δημοσιεύσεις. Η πρώτη και σημαντικότερη αφορά μια μελέτη του Ι. Παρχαρίδη που δημοσιεύτηκε μετά το θάνατό του στο 9^ο τεύχος του περιοδικού *Λαογραφία* του έτους

1926 (βλ. και ενότητα 4.1. παραπάνω). Οι επόμενες δύο αποτελούν κείμενα τα οποία στηρίχθηκαν σε αυτήν την μελέτη και δημοσιεύθηκαν από τον Αθανάσιο Παρχαρίδη στο περιοδικό *Ποντιακά Φύλλα* (τεύχη 1 (7/8) και 1 (10) αντίστοιχα) το έτος 1936.

Το κείμενο που αναδημοσιεύεται εδώ προέρχεται από την πρώτη μελέτη του Ι. Παρχαρίδη. Ειδικότερα, πρόκειται για μια σειρά από δίστιχα που εμφανίζουν ομοιοκαταληξία και επομένως, όπως επισημαίνει ο μελετητής, προορίζονταν να τραγουδηθούν εναλλάξ από δύο άτομα. Όπως και στην περίπτωση των παροιμιών και των παραμυθιών, έτσι και εδώ προηγείται το κείμενο και ακολουθούν οι ερμηνευτικές γλωσσικές σημειώσεις του μελετητή.

Κείμενο:

1. *Τραγωδώ τραγωδία,
μετά ποίο καρδία;*
2. *Τέρτ^εα¹, βερέμ^εα² πολλά,
ου σύρκουντανε³ όλα.*
3. *Τέρτ^εα, βερέμ^εα πολλά,
ου πορώ να λέγω όλα.*
4. *Εφτωχός γλουπισμένος⁴,
τση πατσής κολλισμένος⁵.*
5. *Εγώ κόφτω χορτάρα,
η σεβτά μ' σ' σα παρχάρα.*
6. *Εγώ κόφτω τσ' αἴρα,
η σεβτά μ' 'ς σα παἴρα⁶.*
7. *Η σεβτά μ' που πορπατεί;
φοοῦμαι ζαροπατεί⁷.*
8. *Ο ἡλ^εο εβασίλεψε,
η σεβτά μ' π' εσίνεψε⁸;*
9. *Ο ἡλ^εο εβασίλεψε,
τ' ατσ^οίλι μ' εξίλεψε⁹.*
10. *Άνανος 'ς σ' εμέτερα
εἶνε τσ' άλλα έτερα¹⁰*
11. *Εἴκιτι¹¹ κρύο νερό!
ατό κάμ' τσ' εγώ τερώ.*
12. *Έσ' ι πάγω ς' σο γιαλό,
το μουλάρι μ' παλαλό¹².*
13. *Έσ' ι πάγω 'ς σο Φιλέσ¹³,
άντα φιλώ σε μη κλαίς.*
14. *Επήγα 'ς σην Αλάϊσσα¹⁴,
εἶδα σε τσ' επλάϊσα¹⁵.*
15. *Σεβτά μ' παραθέμπερα¹⁶,
σειζον το γιαζλούκ¹⁷ σ' τσ' έλα.*
16. *Ο τσ' αιρό καλό τσ' αιρός,
άιτε ας πάμ' 'ς ένα μέρος.*
17. *Άιτε ας πάμε 'ς σο ρασ'ί*

- εγώ τσ' εσύ μονάσ' οί.
 18. Άϊτε 'ς σο χαμαιλέτε,
 καϊνά¹⁸ τίπο μη λέτε
 19. Έ πατσή, ντο λες εσύ;
 - άσμα κουρσ' ούμ-κεσεσί¹⁹.
 20. हाέ²⁰ έτουνε πάντα,
 η πατσή πάει 'ς σον άντρα.
 21. Η πατσή ντ'²¹ ουτσ' έσ' ατο,
 κατουρεί τσ' αί βρέσ' ατο.
 22. Η πατσή ντ' ουτσ' εσ' λεεύ²²
 ήέρ γιαντάν²³ νεφεσλεεύ²⁴.
 23. Τσή πατσής τ' επουκάτα²⁵
 σάγκιμ²⁶ σαχταροκάτα.
 24. Τση πατσής το μουνερό,
 καμ' ετσ' εί χλίο νερό.
 25. Τση πατσής το μουνορρίζ'
 ντο ψωλία εγνωρίζ' !
 26. Έ πατσή, ντό κακκανίεις;
 ουτσ' αγαπά σε κανείς.
 27. Έ πατσή, ντο ζουρζουρίεις²⁷;
 Κανείς ου ζέρ' το ζόρι σ'.

Ερμηνευτικές Σημειώσεις:

1. ρ.τ. = πάθη, 2. ρ.τ. = φθίσεις, 3. *σύρονται* = υποφέρονται, 4. *εκλεπισμένος*, *ξεφλουδισμένος* = πάμπτωχος, 5. *πεφλογισμένος* = σφόδρα λυπημένος δια στέρησιν (νέας), 6. ρ.τ. = πρηνή μέρη (μήπως) στραβοπατήσεις (και πέση που), 7. *σινεύω* ρ.τ. = σουφρώνω εις τι μέρος και μένω ακίνητος και άναυδος (ίνα μη με ίδη τις), 8. ρ.τ. = ελιγότεψε, 9. φρσ. τ. επί αναμνήσεως = ε καϊμένο! 10. τρελλό, 11. όνομα παρχαρίου, 12. ελιποθύμησα, 13. *πέραθεν* *πέρα*, από *πέρα* ως *πέρα*, 14. λ.τ. θερινός κεφαλόδεσμος, 15. εις κανένα, 16. ο στίχ. Τούρκ. = μη κρεμάσεις την σφαιριδιοθήκην μη μας κάμης το παλληκάρι (άσμα το σ προφ. καθαρώς ουχί ως ζ). 17. έτσι 18. που ήτις, 19. ρ.τ. λαμβάνει ταίρι (έσ'), 20. συντροφεύει, 21. φρσ. τ. = από κάθε μέρος πανταχόθεν, 22. παίρνει, βγάλλει αναπνοήν, διαπνέει, αερίζεται, 23. το αποκάτω, 24. λ.τ. ωσάν απαράλλακτα, 25. μουρμουρίζεις, ανησυχείς.

Δ. Γραμματική Οικονομίδα

Η γραμματική του Δ. Οικονομίδα αποτελεί, μαζί με την γραμματική του Άνθ. Παπαδόπουλου (1955), τη σπουδαιότερη γραμματική περιγραφή της Ποντιακής. Πρόκειται για ένα εκτενές κείμενο διαρθρωμένο σε τρία μέρη: φωνολογία, μορφολογία και παραγωγή. Εκτός από τη λεπτομερή και εξαιρετικά διαφωτιστική περιγραφή των γραμματικών φαινομένων, το κείμενο είναι διανθισμένο με πληθώρα παραδειγμάτων για το κάθε φαινόμενο, τα οποία προέρχονται από όλες τις περιοχές του Πόντου. Με αυτό το δεδομένο, η έρευνά μας εστίασε στον εντοπισμό των παραδειγμάτων από την περιοχή του Όφι. Συγκεκριμένα, η αποδελτίωση καταγράφει

το γραμματικό (φωνολογικό ή μορφολογικό) φαινόμενο και στη συνέχεια τυχόν παρατηρήσεις ή αναφορές για τη μορφή που είχε αυτό στη συγκεκριμένη γλωσσική ποικιλία. Ένα μικρό δείγμα από τον πίνακα αυτό της γραμματικής που αναφέρεται στην περιγραφή των φωνολογικών φαινομένων δίνεται στη συνέχεια.

ΦΩΝΗΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ					
Α΄ ΦΩΝΗΕΝΤΑ					
ΠΕΡΙ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙΩΣΕΩΝ ΑΥΤΩΝ					
Αλλοιώσεις Φωνηέντων					
Γραμματικό Φαινόμενο	Λεπτομέρειες	Τύπος	Σελίδα	Παρατηρήσεις	
• Κώφωσις	1) άτονον, ενίστε τονούμενον e (=ε, αι) → ι	παίζιτε	24, στ.32	Το του Όφωος παίζιτε προήλθεν, ως φαίνεται εκ του τύπου παίζετε της Προστακτικής.	
	2) το ο προ τονουμένης συλλαβής και συχνότερα μετά τονουμέ-νην κωφούται εις ου, και μάλι-στα παρά τα υγρά λ, ρ, το ή το ν	απάνου	25, στ.25		
		κάτου και ακάτου έξου και έξουθε	25, στ.26 25, στ.28		
• Εξομοίωσις φωνηέντων	Φωνήεν άτονον αφομοιούται κα-τά φωνήν προς άλλο και ιδίως δια γειτνιάζον υγρά λ ή ρ, χειλικό και γλωσσοδοντικών ν. Η αφομοίωσις αύτη γίνεται προ-χωρητικώς ή οπισθοχωρητικώς				
		1) Προχωρητική	αστερέρε	27, στ.28	(Όφ.) Σαράχ. < αριστεράρᾱ (= αριστερά επίρρ.)
		2) Οπισθοχωρητική	αταθήκω φαράς	28, στ.15 28, στ.18	(Όφ.) < μεταθήκω (Όφ.) μόνο στην αιτ. πληθ. ως τρία φαράς < φοράς
• Ανομοίωσις φωνηέντων	Εκ δύο φωνηέντων ομοφώνων φερομένων εις δύο αλληπαλή-λους συλλαβάς της αυτής λέξεως το έν (άτονον το πλείστον) μετα-βάλλεται πολλάκις εις ετερόφω-νον και μάλιστα οσάκις γειτνιάζει υγράν λ, ρ ή μ, ν.				
		1) Προχωρητική	χαλερός	29, στ.10	(Όφ.) < χαλαρός
		2) Οπισθοχωρητική	λοζάπ', το	29, στ.31	(Όφ.) < λαζάπ' (άπιον Λαζών, Λαζίας = άπιον και απιδέα εν τη χώρα των Λαζών)
• Συναίρεσις	Δυο ομόφωνα φωνήεντα συμπί-πτοντα απλοποιούνται και προ-φέρονται ως έν, εάν το έν εξ αυ-τών, το πρώτο συνήθως ή το δεύ-τερο	ζων	30, στ.12	(Όφ.) γεν. πληθ. εκ του ζώνων	

	ενίοτε, τονίζεται.			
• Συνίζησις	-	-	-	-
• Έτεροι αλλοιώσεις φωνηέντων και διφθόγγων	α < ε	δισαχτία, η	40, στ.1	(Όφ.) < δισεκτία (= το δίσεκτον έτος)
	ε < α	χαλερός	41, στ.6	(Όφ.) < χαλαρός δια τα λ, ρ κατά τα άλλα εις -ερός
	ε < η	μασετέρ'	42, στ.25	(Όφ.) Χαλδ. < μασητήρ'
		σκέπιδας, ο	44, στ.23	(τ. έ. σφηκίδι) σκέπιδας ο (Όφ.)
	ε < ι	σκορπέδ, ο	45, στ.12	(Όφ.) < σκορπίο < σκορπίος
		στωμέτδ', το	45, στ.14	(Όφ.) < στωμίκι (στώμιξ παρ' Ησύχ.)
		εγδή, η	45, στ.15	(Όφ. Τραπ.) < ιγδή (=ιγδίων), αν μη δι' ανομοιώσιν
	ε < ει	όνερο	46, στ.15	(Όφ.)
	ε < ο ή ω	άλειον	47, στ.7	άλειον (Κερασ. Τραπ.) < άλογον, εν δε Σαρήχω άλειον
		πεντικό, ο	47, στ.11	(Όφ.)
		όνεμα	47, στ.14	(Όφ.) < όνομα
		άθρωπος	47, στ.19	(Σαράχ.) < άνθρωπος, πρβ. atreπο Μπόβ.
		κρεπίζω	47, στ.21	(Όφ.) < κρωπίζω, κόπτω με κρωπίον
	ο < ε	αντάμα	49, στ. 20	οντάμαν (Χαλδ.) < εντάμα (Τραπ. και αντάμα Όφ.)
		ζογάρ'	49, στ.26	και το Οφίτικον ζογάρ' (εν χαλδ. κ.α. ζευγάρ') προήλθεν ούτω: ζευ(γ)άρ' > ζευάρ' > ζεβάρ' > ζοβάρ' > ζογάρ
	ο < ö	άγρος	50, στ.3	(Όφ.) < άγρös (Χαλδ. κ.α.), παρ' ό και άγρες
		ασημένο	50, στ.3	(Όφ.) < ασημένö(v) και συνηθ. ασημένεν
ω < ö	κρώτερο	50, στ.11	(Όφ.) < κρυώτερον	
ö > ο	σκορπέδ, ο	50, στ.17	Και εξ Όφεως έχομεν σκορπέδ ο (εκ της αιτ. σκορπέδön) τ. έ. Σκορπίος	
ου < i (ι, η, ει, υ, υι)	άζουλο	51, στ.5	(Όφ.) < άζηλο, λεγόμενον επί ευχής να μη βασκανθή τις.	
ου < ι, εις δάνεια της τουρκικής	βακούτ'	51, στ.10	(Όφ.) [...] < βακίτ (Τούρκ., = χρόνος, καιρός ήτοι περίοδος χρονική)	

5. Έρευνα αρχειακού προφορικού υλικού και έρευνα πεδίου

Η διαλεκτική έρευνα ολοκληρώθηκε με την καταγραφή προφορικού γλωσσικού υλικού. Γι' αυτόν τον λόγο, εξετάστηκαν ηχητικά αρχεία της ΟΠ τα οποία είτε εντοπίστηκαν στο ηχητικό υλικό του αρχείου της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών είτε συλλέχθηκαν από φυσικούς ομιλητές της ποικιλίας στο πλαίσιο τριών ερευνών πεδίου στη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας.

5.1. Αρχειακό προφορικό υλικό

Τα παλαιότερα δείγματα με μουσική, τραγούδια και αφηγήσεις των κατοίκων της Νέας Τραπεζούντας ηχογραφήθηκαν στις 7 Αυγούστου του 1967 στο χωριό από το Γενικό Γραμματέα της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, κύριο Σ. Λιανίδη, ο οποίος ύστερα από απόφαση του Συμβουλίου της Επιτροπής (26-5-1967) επισκέφθηκε σε χωριά της Μακεδονίας και της Θράκης με σκοπό την καταγραφή και συλλογή λαογραφικού, γλωσσικού και ιστορικού υλικού. Όπως αναφέρεται από τον ίδιο τον ερευνητή (Λιανίδης 1989: 384), η ηχογράφιση έγινε με μεγνητόφωνο Grundig TK6L και ταινίες τύπου BASF. Κατά τη διάρκεια συνέντευξης με τους κατοίκους του χωριού (δε διευκρινίζονται τα κριτήρια με τα οποία έγινε η επιλογή των πληροφορητών) ο ερευνητής συνομιλεί με τους πληροφορητές για τα ήθη και έθιμα, αλλά και γενικότερα για την καθημερινή ζωή στον Πόντο, χρησιμοποιώντας μια μορφή ΚΠ η οποία ωστόσο περιέχει πολλές προσμειξείς από την ΚΝΕ. Επίσης, παρότι η ποιότητα του ήχου είναι αρκετά καλή για τα τεχνικά δεδομένα της εποχής, ο ερευνητής παρεμβαίνει στη συζήτηση περισσότερο από όσο επιτρέπει η γλωσσολογική πρακτική της επιτόπιας έρευνας με αποτέλεσμα να περιορίζεται σημαντικά η διάρκεια του πραγματικού χρόνου του διαλεκτικού λόγου στην ΟΠ. Το προφορικό υλικό που συλλέχθηκε περιλαμβάνεται στην «ταινία υπ' αριθμόν 11» και είναι συνολικής διάρκειας 48 λεπτών και 17 δευτερολέπτων.

Πρόσφατα η Επιτροπή Ποτιακών Μελετών προχώρησε στην ψηφιοποίησή του και στην συνέχεια (Ιούνιο 2009) στην ανάρτησή του στην ιστοσελίδα της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών (<http://www.omega-technology.gr/epitropi2/>). Έκτοτε είναι προσβάσιμο στο ευρύ κοινό που ενδιαφέρεται για θέματα ιστορίας της ποντιακής γλώσσας, αλλά και των ελληνικών διαλέκτων γενικότερα.

Ωστόσο, πέρα από το αμιγώς λαογραφικό ενδιαφέρον, το συγκεκριμένο ηχητικό υλικό έχει ανεκτίμητη αξία και από γλωσσολογική άποψη, καθώς αποτελεί την πρώτη καταγραφή της προφορικής ΟΠ στον ελλαδικό χώρο. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει έναν κατάλογο με τα θέματα των συνεντεύξεων, τον τόπο όπου έγινε η καταγραφή, τους πληροφορητές που συμμετείχαν και τον τόπο καταγωγής τους.

Πίνακας 2. Πηγές με προφορικό γλωσσικό υλικό για την ΟΠ

Χειρόγραφο περί Όφεως
Διάρκεια (πηγή): 0:00 - 2:40 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Χατζηιωαννίδης, Ηλίας. Αλχαζίδης, Νικόλαος. Αδαμίδης, Παναγιώτης. Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Χοροί Όφεως
Διάρκεια (πηγή): 2:40 - 4:35 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Λαγκευτόν (Τικ)
Παίζει αγγείον ο Χρήστος Αδαμίδης Διάρκεια (πηγή): 4:35 - 6:24 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Διπλόν (Ομάλ')
Παίζει αγγείον ο Χρήστος Αδαμίδης Διάρκεια (πηγή): 6:24 - 7:30 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Σιστόν
Παίζει αγγείον ο Χρήστος Αδαμίδης Διάρκεια (πηγή): 7:30 - 8:40 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Το όργανο αγγείον
Διάρκεια (πηγή): 8:40 - 24:10 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)
Χριστούγεννα και κάλαντα στον Όφι
Διάρκεια (πηγή): 24:10 - 34:40 (CD:46), Ηχογράφιση: 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης) Αδαμίδης, Χρήστος (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Όφισ)

Διάφορα έθιμα Όφειας
Διάρκεια (πηγή): 34:40 - 48:17 (CD:46), Ηχογράφηση 7/8/1967 (Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης)
Παρασκευοπούλου, Καλλιόπη (Τόπος Διαμονής: Νέα Τραπεζούντα Κατερίνης), (Τόπος καταγωγής: Γίγα Όφειας)

5.2. Έρευνες πεδίου στη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας

Τον Μάιο του 2003 και του 2006 ομάδα γλωσσολόγων από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου με επικεφαλής τους Δρ. Ανθή Ρεβυθιάδου και Δρ. Βασίλειο Σπυρόπουλο, ξεκίνησε με τη βοήθεια του τοπικού Πολιτιστικού και Μορφωτικού Συλλόγου «Αλέξανδρος Υψηλάντης» έρευνα πεδίου με σκοπό τη γλωσσολογική μελέτη της ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας. Πολλά από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο των δύο αυτών επιτόπιων ερευνών αποτέλεσαν τη βάση για τη συγγραφή της διατριβής της Τηλιοπούλου (2008), η οποία, με αφετηρία τη συμπεριφορά των δομών ΡΗΜΑ+ΚΛΙΠΙΚΟ, εξετάζει τη σημερινή μορφή της ΟΠ, τις επιδράσεις της ΚΝΕ σε αυτήν και την ανάκλασή τους στη διαμόρφωση του γραμματικού συστήματος των γηραιότερων και, κατά συνέπεια, αυθεντικότερων ομιλητών της ΟΠ στη Νέα Τραπεζούντα. Η έρευνα πεδίου συνεχίστηκε το Μάιο του 2009 στο πλαίσιο της υποτροφίας του προγράμματος *ΜΕΛΕΤΕΣ* του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση.

Συγκεκριμένα, η Δρ. Ανθή Ρεβυθιάδου και ο Δρ. Βασίλειος Σπυρόπουλος επισκέφθηκαν το χωριό Νέα Τραπεζούντα Πιερίας τον Μάρτιο του 2009 και ήρθαν σε επαφή με τον Πολιτιστικό και Μορφωτικό Σύλλογο «Αλέξανδρος Υψηλάντης» προκειμένου να ανανεώσουν τις επαφές τους με φυσικούς ομιλητές και ομιλήτριες της ΟΠ. Η συλλογή του προφορικού γλωσσικού υλικού πραγματοποιήθηκε με επιτόπια έρευνα στο χωριό στο διάστημα από τις 23 έως τις 27 Μαΐου 2009 με τη μέθοδο της ελεύθερης συνέντευξης (Αρχάκης & Κονδύλη 2002) που αποσκοπεί στην εκμείευση καθημερινού και φυσικά εκφερόμενου λόγου. Αν και το μειονέκτημα της μεθόδου είναι ότι δεν επιτρέπει στους ερευνητές να εκμειεύσουν συγκεκριμένες γραμματικές δομές – κάτι που επιτυγχάνεται μόνο με στοχευμένες έρευνες που βασίζονται σε ειδικά σχεδιασμένα ερωτηματολόγια, αυτό αντισταθμίζεται από τη δυνατότητα συλλογής αυθόρμητου φυσικού λόγου. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα είναι ότι το υλικό που συλλέγεται μπορεί να χρησιμοποιηθεί μελλοντικά από γλωσσολόγους και άλλους ερευνητές που ενδεχομένως εστιάζουν σε διαφορετικά φαινόμενα και χρήσεις του λόγου των συνεντευξιαζόμενων.

Η προσωπική συνέντευξη περιλάμβανε περίπου 30-45 λεπτά αυθόρμητης ομιλίας. Και στις τρεις έρευνες πεδίου η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια ενός ψηφιακού κωδικοποιητή δεδομένων (MARANTZ PMD-660) και ενός μικροφώνου για έρευνα πεδίου και ελεγχόμενη εγγραφή (AKG C680BL). Ειδικότερα, η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν η εξής: αρχικά οι ομιλητές κλήθηκαν να περιγράψουν ήθη και έθιμα του τοπικού τους πολιτισμού (π.χ. γάμους, προξενιά, ταφικά έθιμα, κλπ), θέματα καθημερινής φύσης (π.χ. αγροτικές και κτηνοτροφικές

εργασίες, μαγειρική, κ.ά.), όπως και εμπειρίες ή μνήμες από τον ξεριζωμό, τον εμφύλιο πόλεμο κ.λπ. Για την εκμείωση αυτών των αφηγήσεων ακολουθήθηκε ένα γενικό πλαίσιο ερωτήσεων, χωρίς ωστόσο να τηρηθεί μια συγκεκριμένη σειρά. Επίσης, όλες οι συνεντεύξεις οργανώθηκαν με τη βοήθεια μελών του συλλόγου που υποδείκνυαν από πριν τους καταλληλότερους πληροφορητές και μας συνόδευαν στις επισκέψεις μας, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα στους πληροφορητές να νιώσουν οικειότητα με τα μέλη της ομάδας μας, να μας εμπιστευτούν και να χρησιμοποιήσουν όσο το δυνατόν πιο αυθόρμητο και φυσικό λόγο. Στο τελευταίο συνέβαλε και το γεγονός ότι – με εξαίρεση τις πρώτες, πιλοτικές συνεντεύξεις του 2003 – οι συνοδοί αναλάμβαναν συχνά και το ρόλο του συνεντευκτή χρησιμοποιώντας ως κώδικα επικοινωνίας την ΚΠ και όχι την ΚΝΕ. Συχνά μάλιστα διατύπωναν στην ΚΠ και ερωτήσεις των ερευνητών που προέκυπταν κατά την διάρκεια της αφήγησης. Παρατηρήθηκε επίσης ότι, πολύ συχνά, οι πληροφορητές διηγούνταν ιστορίες απευθυνόμενοι στους συνοδούς και όχι στα μέλη της ερευνητικής ομάδας, καθώς υποσυνείδητα θεωρούσαν ότι η διάλεκτός τους γίνεται κατανοητή μόνο από τα ομόγλωσσα μέλη της κοινότητάς τους.

Κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων επιτόπιων ερευνών ηχηγραφήθηκαν 18 ομιλητές, 3 άνδρες και 15 γυναίκες ηλικίας 68-89 ετών. Κατά την διάρκεια της τρίτης έρευνας πεδίου ηχογραφήθηκαν συνολικά 27 ενήλικα άτομα, 7 γυναίκες και 20 άνδρες ηλικίας 48-84.⁵

Από την επεξεργασία του γλωσσικού υλικού που συλλέχθηκε στις δύο πρώτες έρευνες πεδίου (Μάιος 2003 και 2006) προέκυψε το συμπέρασμα ότι στη Νέα Τραπεζούντα υπάρχουν συνολικά τέσσερις (4) ομάδες ομιλητών και ομιλητριών. Ειδικότερα:

- *Ομάδα 1:* άτομα ηλικίας 75 ετών και άνω, τα οποία είναι είτε μονόγλωσσα είτε δίγλωσσα με κυρίαρχη γλώσσα την ΟΠ.
- *Ομάδα 2:* άτομα ηλικίας από 50 έως 75 ετών που χρησιμοποιούν την ΚΝΕ ως βασική γλώσσα επικοινωνίας, αλλά και τις ΟΠ και ΚΠ σε συγκεκριμένες καταστασιακές συνθήκες.
- *Ομάδα 3:* άτομα ηλικίας από 35 έως 50 ετών, τα οποία έχουν ως κυρίαρχη γλώσσα την ΚΝΕ, αλλά και μια μορφή ΚΠ με πολλές προσμείξεις από την ΚΝΕ, την οποία χρησιμοποιούν περιστασιακά.
- *Ομάδα 4:* άτομα ηλικίας από 20 έως 35 ετών, τα οποία είναι βασικά ομιλητές της ΚΝΕ και διαθέτουν μόνο παθητική γνώση της ΚΠ και της ΟΠ, την οποία χρησιμοποιούν μόνο στα τραγούδια.

Στην έρευνα πεδίου του 2003 συμμετείχαν 8 συνολικά πληροφορητές, όλες γυναίκες, 4 ηλικίας 78-89 ετών (Ομάδα 1) και 4 ηλικίας 68-75 ετών (Ομάδα 2). Στην έρευνα πεδίου του 2006 συμμετείχαν συνολικά 10 άτομα ως πληροφορητές (3 άνδρες και 7 γυναίκες). Από αυτά 2 άνδρες και 5 γυναίκες ήταν ηλικίας 76-87 έτη (Ομάδα 1), ενώ 1 άνδρας και 2 γυναίκες ήταν ηλικίας 71-73 ετών (Ομάδα 2). Στην έρευνα του 2009 συμμετείχαν συνολικά 27 πληροφορητές οι οποίοι κατανέμονται ως εξής: 2 γυναίκες και 3 άνδρες ηλικίας 77-84 ετών (Ομάδα 1), 16 άνδρες και 3 γυναίκες ηλικίας 52-75 ετών (Ομάδα 2), 1 άνδρας ηλικίας 48 ετών (Ομάδα 3).

Στόχος της τελευταίας έρευνας πεδίου (Μάιος 2009) ήταν κυρίως η συλλογή υλικού από ομιλητές και ομιλήτριες της ΟΠ που προέρχονται από την *Ομάδα 2* (δηλ. άτομα ηλικίας από 50 έως 75 ετών) τα οποία χρησιμοποιούν την ΚΝΕ ως βασική γλώσσα επικοινωνίας, αλλά και την ΟΠ και την ΚΠ σε συγκεκριμένες καταστασιακές περιστάσεις όπως, για παράδειγμα, για να επικοινωνήσουν με άτομα από την *Ομάδα 1* ή για να τραγουδήσουν παραδοσιακά τραγούδια με τη συνοδεία λύρας κ.ά. Παράλληλα, το υλικό αυτό συμπληρώθηκε και με κάποιες συνεντεύξεις από μέλη της Ομάδας 1.

Το πρωτογενές προφορικό υλικό οργανώθηκε και ταξινομήθηκε χρονολογικά ανά ομιλητή. Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένα «ημερολόγιο» για κάθε πληροφορητή με στοιχεία για τον τόπο και το χρόνο γέννησής του κ.λπ. Μετά την ολοκλήρωση της καταγραφής του προφορικού υλικού, ακολούθησε η διαδικασία απομαγνητοφώνησης, επεξεργασίας και φωνητικής μεταγραφής των ηχητικών αρχείων με τη βοήθεια εξειδικευμένου λογισμικού (PRAAT, Boersma & Weenink 2009). Ειδικότερα, τα αρχεία «κόπηκαν» προκειμένου να απομονωθεί το υλικό που επρόκειτο να αναλυθεί γλωσσολογικά.

Από την γλωσσολογική επεξεργασία του συλλεχθέντος προφορικού υλικού εντοπίστηκαν ορισμένα βασικά φωνολογικά, γραμματικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας. Η δυσκολία στην ανάλυση του υλικού έγκειται στον εντοπισμό των γραμματικών φαινομένων που χαρακτηρίζουν την ΟΠ και στο διαχωρισμό τους από εκείνα που χαρακτηρίζουν την ΚΠ ή και την ΚΝΕ της περιοχής. Σημαντική βοήθεια στον ακριβή εντοπισμό των οφίτικων τυπολογικών χαρακτηριστικών πρόσφερε η αντιπαραβολική μελέτη του προφορικού υλικού με τα δεδομένα που προέκυψαν από τη συστηματική έρευνα του γραπτού γλωσσικού υλικού της ΟΠ όπως, για παράδειγμα, η γραμματική καταγραφή που περιλαμβάνεται στο σημειωματάριο του Dawkins (1914a), το λεξικό του Deffner και η εργασία του για το απαρέμφατο (1878, 1880), οι γραμματικές παρατηρήσεις και το γλωσσάρι του Παρχαρίδη (1880, 1888), οι γραμματικές παρατηρήσεις του Οικονομίδη για την Οφίτικη (1958) κ.ά.

6. Βασικά γραμματικά χαρακτηριστικά της ΟΠ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η επαφή των Ποντίων που προέρχονταν από διαφορετικές ζώνες του Πόντου τόσο μεταξύ τους όσο και με τους γηγενείς πληθυσμούς του ελλαδικού χώρου είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή τυπολογική σύγκλιση των επιμέρους γλωσσικών ποικιλιών της Ποντιακής (Χατζησαββίδης 1995, Mackridge 1995, 1999, Τομπαΐδης 1996α, Drettas 1997, Τηλιοπούλου 2008). Ωστόσο, παρά τη γενικότερη τάση ομογενοποίησης που παρατηρείται, είναι πιθανό να διατηρηθούν και ορισμένα πρωτογενή στοιχεία μιας ποικιλίας όταν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές. Η Νέα Τραπεζούντα αποτελεί μια τέτοια περίπτωση λόγω της ομοιογενούς σύστασης του πληθυσμού της.

Ειδικότερα, η έρευνά μας καταδεικνύει ότι ακόμη και σήμερα εντοπίζεται, κυρίως στη μεγαλύτερη γενιά των ομιλητών της ΟΠ (Ομάδα 1), μια σειρά από γραμματικές δομές που διαφοροποιούν την οφίτικη ποικιλία από όλες τις υπόλοιπες

ποντιακές ποικιλίες τόσο σε φωνολογικό, όσο και σε μορφολογικό και συντακτικό επίπεδο. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι η ΟΠ διατηρεί κάποιες (ομολογουμένως ελάχιστες) δομές από την Τουρκική, οι οποίες παρείσφρυσαν μέσω μηχανισμών μεταφοράς δομών (*transfer*) από τη μια γλώσσα στην άλλη κατά την περίοδο συνύπαρξης της Ελληνικής με την Τουρκική στην αρχική κοιτίδα. Στην ΟΠ παρατηρούνται κάποιες δομές που προέρχονται από την Τουρκική (π.χ. η χρήση του *-μι* για το σχηματισμό ερωτήσεων ολικής άγνοιας, η επένθεση του ουρανικού /j/ σε μεσοφωνηεντικά περιβάλλοντα κ.λπ.).

Στην ενότητα αυτή παραθέτουμε κάποια βασικά τυπολογικά χαρακτηριστικά της ΟΠ όπως αναδείχθηκαν πρώτον, από την έρευνα του γραπτού αρχαιικού υλικού και των δημοσιευμένων γραπτών πηγών και δεύτερον, από την έρευνα πεδίου στη Νέα Τραπεζούντα. Στην παρουσίαση που ακολουθεί, δίνεται έμφαση στα διάφορα τυπολογικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά αναφέρονται στις υπάρχουσες γραμματικές περιγραφές και καταγραφές (πβ. Οικονομίδης 1958, Dawkins 1914a) και πάντα σε σύγκριση με τα τυπολογικά χαρακτηριστικά, σωζόμενα και μη, της σύγχρονης μορφής της διαλέκτου, όπως αυτή καταγράφηκε από τις τρεις έρευνες πεδίου στην περιοχή.

Η παρουσίαση των παραδειγμάτων γίνεται ως εξής: Αρχικά δίνεται ο τύπος στη μορφή με την οποία παρουσιάζεται στην πηγή από την οποία αντλείται και στη συνέχεια ακολουθεί η φωνηματική μεταγραφή του σύμφωνα με το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (International Phonetic Association 1999) (Βλ. πίνακα στο Παράρτημα Β με τα σύμβολα των πηγών και την φωνητική τους αντιστοιχία.) Επίσης, όπου είναι εφικτό, δίνεται και η φωνητική μεταγραφή του ίδιου τύπου. Όσον αφορά την κωδικοποίηση των ηχητικών γλωσσικών δεδομένων δίνονται πρώτα τα «Αρχικά Ονόματος Πληροφορητή» με λατινικούς χαρακτήρες, π.χ. IV, στη συνέχεια ο «Αριθμός Έρευνας Πεδίου», π.χ. III, και, τέλος, ο «Αύξοντας Αριθμός Ηχητικού Αρχείου», π.χ. 163.

6.1. Φωνολογικά χαρακτηριστικά

6.1.1. Θέση του τόνου

Στην ΟΠ όπως και σε άλλες ποντιακές ποικιλίες (π.χ. Χαλδία, Ματσούκα κ.ά.), η θέση του τόνου δεν περιορίζεται στις τρεις τελευταίες συλλαβές της λέξης:

(1)	α.	κλώσκουνδανε /klosk-untan/ klóskundane	D7(5):4
	β.	ετράνναν-ε /e-tranin-an/ etráninane	Οικονομίδης 1958:80,11

γ.	έμορφεσσα /émorf-esa/ émorfesa	IV_III_163
δ.	/é-val-an eme/ [évalaneme]	Τηλιοπούλου 2008:114 SE_II_28

Ο Παρχαρίδης (1888) αναφέρει χαρακτηριστικά για τον τονισμό στο επίπεδο της φράσης: «...ο Οφίτης εκάστην πρότασιν του αρχίζει τονίζων βαρέως επί της πρώτης λέξεως και ταπεινών βαθμηδόν την φωνήν, επαναλαμβάνει τον ίδιον βαρύν τονισμόν και την ταπείνωσιν της φωνής εσπευσμένως εν τη τελευταία λέξει, σύρων επί τέλους την φωνήν του μέχρις ού εκψυχήση εντός του στόματος...» (Παρχαρίδης 1888: 120). Η συγκεκριμένη περιγραφή υποδηλώνει ότι η πρώτη λέξη πιθανότατα εκφέρονταν με υψηλό τόνο ο οποίος βαθμιαία χαμήλωνε, ενώ στο τέλος της λέξης της φράσης ή του εκφωνήματος υπήρχε τονική μελωδία που πρόσθετε στην μακρότητα των ληκτικών στοιχείων του εκφωνήματος.

6.1.2. Επένθεση του γ

Όλες οι πηγές συμφωνούν ότι στην ΟΠ η χασμωδία θεραπεύεται με επένθεση του γ, όπως φαίνεται στα ακόλουθα παραδείγματα:

(2)	α.	οι γιαγκ'έλ' /i angél-i/ i jaɣjél	D7(5):157 (πβ. άγκέλο [ájelo])
	β.	οι θείγοι /i θí-i/ i θíji	D7(5):157

Ο Οικονομίδης (1958: 128) σχολιάζει: «Εμφανίζεται το ημίφωνον *j* εν μέσω ετεροφώνων της αυτής λέξεως φωνηέντων ή εν συντάξει μεταξύ ετεροφώνων πάλιν φωνηέντων» και παραθέτει τα παρακάτω παραδείγματα:⁶

(3)	α.	παλαίjo (Οφ.) < παλαίο(v) = παλαιόν
	β.	ο φλέjo (Οφ.) < φλέο < φλοίο (= φλοιός)
	γ.	ο j άρκο (Οφ.) < ο άρκον (Χαλδ. κ.α.)

Τα δεδομένα από τις γραπτές πηγές βεβαιώνουν ότι το επενθετικό γ εισάγεται για να αποτρέψει τη χασμωδία τόσο μέσα στη λέξη όσο και μεταξύ του άρθρου και του ουσιαστικού. Ο κανόνας δεν επιβιώνει στη σύγχρονη ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας.

⁶ Ο Οικονομίδης (1958) δηλώνει αδιακρίτως το υπερωικό και ουρανικό ηχηρό τριβόμενο με το λατινικό γράμμα *j*.

6.1.3. Αποβολή άτονου ληκτικού ι (/i/)

Στην ΟΠ αποβάλλεται το ληκτικό άτονο ι (/i/) όπως φαίνεται από τα παραδείγματα στο (4).

(4)	α.	εκείν /ekín-i/ [ecín]	D7(5):6
	β.	στ'είλ' /stíl-i/ [st'íλ]	D7(5):44 (πρβλ. στ'είλ'εις /stil-is/ [st'íλis])

Ο Παρχαρίδης (1888) αναφέρει ότι η αποβολή του άτονου ι αφήνει «ίχνη» στο γειτονικό σύμφωνο: «Εν Όφει (όχι εν Σαράχω) πάσα λέξις λήγουσα εις σύμφωνον, αν μετά τούτο απεβλήθη ο φθόγγος ι, προφέρεται ούτως, ώστε ο αποβληθείς φθόγγος ακούεται ελαφρώς εν τωι στόματι ως πνεύμα, όπερ εσημειώθη δια του j» (Παρχαρίδης 1888: 120).

(5)	α.	ανωθόρj	Παρχαρίδης 1888: 124
	β.	απίδj	

Ο Dawkins (1914a) δηλώνει, αν και όχι συστηματικά, την ουρανικοποίηση με την απόστροφο μόνο για σύμφωνα που απαντούν σε περιβάλλον πριν από μπροστινό φωνήεν ε (/e/), ι (/i/) και ä (/æ/), π.χ. καβάλ' (σελ. 40), στ'είλ' (πβ. εστείλ'ιν'ετει) (σελ. 44), μάτ' (πβ. μάτ'ä) (σελ. 45) πούλ' (πβ. επούλ'εσα) (σελ. 22). Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι «Υγρά είναι τα σύμφωνα τ, λ, ν, γ, κ όταν έπεται ή ε ή ι» (σελ. 46) και δίνει το παράδειγμα:

(6)	ο	κλέφτ'ες
	οι	κλέφτ'

Στην πραγματικότητα ο κανόνας επηρεάζει και τα συριστικά (š + {ε, ι}, σελ. 45), π.χ. τρασ'ύ, τρασ'έα (σελ. 125). Η ίδια προφορά διατηρείται και σήμερα στη Νέα Τραπεζούντα, αλλά η ουρανικοποίηση περιορίζεται στα ληκτικά αντηχητικά, συριστικά και υπερωικά σύμφωνα (7α) και όχι στα κορωνιδικά και χειλικά (7β), όπως φαίνεται από τα παρακάτω ενδεικτικά παραδείγματα:

(7)	α.	να βάλ' /na vál-i/ [naváλ]	IV_III_185

	αλλάζ' /aláz-i/ [alázʲ]	IV_III_164
	ός' /ós-i/ [ósʲ]	IV_III_155
β.	το σπίτ /to spít-i/ [tospít]	SL_III_131
	παξιμάδ /paksimád-i/ [paksimád]	IV_III_164
	χωράφ /xoráf-i/ [xoráf]	IV_III_172

6.1.4. Τροπή του υπερωικού κ (/k/) σε τʃ (/tʃ/)

Ο συγκεκριμένος κανόνας αναφέρεται από τον Asan (1998) και τον Παρχαρίδη (1888), όχι όμως από τον Dawkins (1914a), ως βασικό φωνολογικό χαρακτηριστικό της Οφίτικης. Σύμφωνα με τον Ι. Μεγαλόπουλο (προσωπική επικοινωνία) υπήρχε στην ομιλία της πρώτης γενιάς προσφύγων, αλλά σταδιακά έχασε έδαφος με αποτέλεσμα να μην απαντά πλέον στην ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας. Ο Οικονομίδης επισημαίνει ότι ένα ουρανικοποιημένο [tʃ], το οποίο προέρχεται από ουρανικοποίηση του υπερωικού /k/ όταν προηγούνται τα μπροστινά φωνήεντα /e, i/ παρατηρείται και στην ΟΠ των Μουσουλμάνων του Όφεως, επισήμανση που επιβεβαιώνεται και από τον Mackridge (1987, 1999).

(8)	α.	/ke/ tʃe	Asan 1998: 341
	β.	τʃυρώνω /kir-óno/ tʃiróno (< κυρώνω)	Οικονομίδης 1958: 90
(9)	α.	τʃαι /ke/ tʃe	Οικονομίδης 1958: 92

β. Τούρτσ'
/túrck-i/
túrtʃ

Ο Οικονομίδης (1958: 93) παραθέτει και παραδείγματα όπου ο συγκεκριμένος κανόνας εφαρμόζεται και στο ηχηρό υπερωικό /g/:

- (10) α. αντζέυω (Όφ.) < αγγεύω (Χαλδ.) = εγγίζω
β. άντζελος (Όφ.) < άγγελος

Η μόνη περίπτωση ουρανικοποίησης που απαντά στον Dawkins αφορά το άρθρο *τση/tsi* (γενική ενικού θηλυκού) και *τ(σ)η/t(s)i* (αιτιατική πληθυντικού αρσενικού και θηλυκού).⁷ Από τα γραμματικά του σχόλια υποδηλώνεται ότι ίσως ο κανόνας δεν ήταν ενεργός, τουλάχιστον στα χωριά που επισκέφτηκε. Από την άλλη, σχεδόν τρεις δεκαετίες νωρίτερα, ο Παρχαρίδης αναφέρει την τροπή του *κ* σε [tʃ] ως το βασικό διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό της ΟΠ σε σχέση με τις υπόλοιπες ποντιακές ποικιλίες της Τραπεζούντας: «Το μάλιστα διακρίνον την Οφιτικήν διάλεκτον από την εν τραπεζούντι είναι εκτός της διαφοράς των λέξεων και το φθογγολογικόν μέρος. Είναι δε πρώτον πάντων η προφορά του *κ* ως *tsch* προ των φθόγγων *ε* και *ι* πάντοτε, ως και του *γ* εν τωι διπλώι *γγ* την προφοράν του *κ* έχον· εξαιρείται μόνον η περίστασις, καθ' ήν προ του *κ* αμέσως η εν προηγούμενη συλλαβήι υπάρχει ο φθόγγος *sch* και όταν το *κ* προήλθεν εκ τροπής του *γ*»:

(11)	α.	κ'αιρός	Παρχαρίδης 1888: 145
	β.	κ'υδώνj	Παρχαρίδης 1888: 146
	γ.	γυναικ'είο	Παρχαρίδης 1888: 131

Τα αντικρουόμενα δεδομένα από τις γραπτές πηγές μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο συγκεκριμένος κανόνας πιθανότατα δεν είχε καθολική ισχύ σε όλες τις τοπικές ποικιλίες της ΟΠ.

6.1.5. Συγχώνευση των *ι* και *α* (/i + a/) σε [æ]

Η συγχώνευση του μπροστινού υψηλού /i/ με το πισινό χαμηλό /a/ σε [æ] μαρτυρείται σε πολλές ποντιακές διαλέκτους (πβ. Drettas 1997) και απαντά, όπως είναι αναμενόμενο, και στην ΟΠ.

(12)	α.	τα σπítä	σπίτ	D7(5):5
		/ta spít-i-a/	/spít-i/	
		ta spítæ	spít	

⁷ Είναι πιθανόν η ουρανικοποίηση του κορωνιδικού *τ* (/t/) να οφείλεται σε μετάθεση του ληκτικού *ς* (/s/) της γενικής ενικού και αιτιατικής πληθυντικού.

β. πούλ'äto
/ρύι-i ato/
ρύλæto

D7(5):32
(πβ. ου πούλ'ει με /ύ ρύλι me/)

Στη σημερινή ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας η συγχώνευση αποφεύγεται και προτιμάται η συνίζηση, π.χ. *παραμύθεα* [paramíθ^ea] (IV_III_170), *χωράφεια* [xoráf^ea] (SL_III_131), *φέρεατο* [fēr^eato] (KI_III_97), κ.λπ.

6.2. Μορφολογικά χαρακτηριστικά

6.2.1. Ονοματική Μορφολογία

6.2.1.1. Άρθρο

Στην ΟΠ διατηρείται ο τύπος της γενικής ενικού του αρσενικού *του/tu*, ο οποίος επεκτείνεται και στη γενική πληθυντικού όλων των γενών. Ο τύπος της γενικής ενικού για το θηλυκό είναι *τση /tsi/*. Η αιτιατική του ενικού παραμένει για το αρσενικό *τον /ton/* και για το θηλυκό *την /tin/*. Η ονομαστική πληθυντικού για το θηλυκό είναι η ίδια με το αρσενικό, δηλ. *οι /i/*, όπως και η αιτιατική πληθυντικού, δηλ. *τσοι /t(s)i/*.⁸ Από αυτά προκύπτει ότι το αρσενικό και το θηλυκό έχουν τους ίδιους τύπους στον πληθυντικό και ότι δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ ενικού και πληθυντικού στη γενική. Η κλίση του άρθρου στην ΟΠ είναι η εξής:

(13) Το οριστικό άρθρο στην ΟΠ

ΕΝΙΚΟΣ			
	ΑΡΣΕΝΙΚΟ	ΘΗΛΥΚΟ	ΟΥΔΕΤΕΡΟ
ΟΝ	ο /o/	η /i/	το /to/
ΓΕΝ	του /tu/	τση /tsi/	του /tu/
ΑΙΤ	τον /ton/	την /tin/	το /to/
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
ΟΝ	οι /i/	οι /i/	τα /ta/
ΓΕΝ	του /tu/	του /tu/	του /tu/
ΑΙΤ	τ(σ)οι /t(s)i/	τ(σ)οι /t(s)i/	τα /ta/

⁸ Ο Dawkins (1914a) στο σημειωματάριό του παραθέτει μόνο τον τύπο *τ(ο)ι/tsi*. Αυτό πιθανότατα σημαίνει ότι ο τύπος αυτός ήταν ο βασικός τύπος του άρθρου στη διάλεκτο, όπως μιλιόταν στην Τουρκία πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Ωστόσο, στη σημερινή ΟΠ της Τουρκίας φαίνεται ότι υπάρχει ποικιλία. Έτσι ο Mackridge (1987) αναφέρει ότι στη Σαράχο ο τύπος της αιτιατικής πληθυντικού είναι *τους/tus*, ενώ στο Ζησινό *τσοι/tsi*. Από την άλλη, ο Asan (1998) δίνει για το Τσορούκ τον τύπο *του/ti*.

6.2.1.2. Ουσιαστικό

Στην ΟΠ ο μεταπλασμός των αρσενικών και θηλυκών ουσιαστικών σε ουδέτερα στον πληθυντικό έχει λάβει μεγάλη έκταση με αποτέλεσμα πολλά από τα αρσενικά και θηλυκά ουσιαστικά να έχουν πληθυντικό και στο ουδέτερο ή μόνο στο ουδέτερο.⁹ Παραθέτουμε μια σειρά παραδειγμάτων από τον Dawkins (1914a):

(14)	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
	σκύλος	οι σκύλ'(οι) – τα σκυλ'ία	D7(5):47
	νύφε	οι νύφες – τα νυφάδα	D7(5):163
(15)	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
	δρόμος	τα δρόμια	D7(5):47
	πόνος	τα πόνια	D7(5):47
	αδελφή	τ' αδέλφια	D7(5):157
	ανέψ	τ' ανέψια	D7(5):157

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ΟΠ είναι η επέκταση της κλίσης του πληθυντικού των ουσιαστικών σε *-os* στον πληθυντικό των υπόλοιπων αρσενικών και θηλυκών ουσιαστικών (παραδείγματα από τον Dawkins 1914a: 46, 71, 162):

(16)

ΕΝΙΚΟΣ			
ΟΝ	κλέφτες	μάερας	γυναίκα
ΑΙΤ	κλέφτε	μάερα	γυναίκα
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
ΟΝ	κλέφτ(οι)	μάερ(οι)	γυναίκ(οι)
ΑΙΤ	κλέφτους	μάερους	γυναίκους

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ΟΠ είναι και η εκτεταμένη χρήση του επιθήματος του πληθυντικού *-and* τόσο στα αρσενικά ουσιαστικά σε *-ας/-ες* (17) και στα θηλυκά σε *-a* (18) όσο και στα (αρσενικά) ουσιαστικά σε *-ος* (19):¹⁰

⁹ Για τους μεταπλασμούς της Ποντιακής γενικότερα βλ. Χατζιδάκης (1911-2) και Οικονομίδης (1958)
¹⁰ Ο Παπαδόπουλος (1955: 48-49) αναφέρει ότι το επίθημα αυτό φέρει κάποια υποτιμητική έννοια ή δηλώνει ένα σύνολο ομοειδών στοιχείων. Παρόμοια είναι και η χρήση του συγκεκριμένου επιθήματος για τη δήλωση οικογενειακών ονομάτων ή ονομάτων με συγκεκριμένη τοπική προέλευση (Παπαδόπουλος 1955: 125-126). Ο Dawkins (1914a: 73) δίνει μια λίστα με τέτοιους ονοματικούς σχηματισμούς:

- (i) α. Κρινιάνd(οι) = από την Κρινίτα
- β. Ζουρλιάνd(οι) = από το Ζουρέλ
- γ. οι Βασιλιάνd(οι) = οι Βασιλειάδαι
- δ. Παρασκεβάνd(οι) = Παρασκευόπουλοι
- ε. Τερζιάνd(οι) = οι Τερζίδαι

(17)

	ΕΝΙΚΟΣ		ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
ΟΝ	κλέφτες ¹¹	αγέρακας ¹²	κλεφτάνδ(οι)	αγερακάνδ(οι)
ΑΙΤ	κλέφτε	αγέρακα	κλεφτάνδους	αγερακάνδους

(18)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ
ΟΝ	ᾄερα ¹³	ᾄεράνδ(οι)
ΑΙΤ	ᾄερα	ᾄεράνδους

(19)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ
ΟΝ	λύκος ¹⁴	λυκάνδ(οι)
ΑΙΤ	λύκο	λυκάνδους

Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά από το επίθημα *ανδ-* οι πτωτικές κατάληξεις που ακολουθούν είναι αυτές του πληθυντικού των ουσιαστικών σε *-ος*, δηλ. *-οι* για την ονομαστική πληθυντικού, *-ίων* για τη γενική πληθυντικού και *-ους* για την αιτιατική πληθυντικού. Η γενική πληθυντικού διαθέτει επίσης και τύπους με την κατάληξη *-ων*, ιδιαίτερα για τα οικογενειακά ονόματα και τα ονόματα τοπικής προέλευσης, μολονότι η κατάληξη αυτή δεν εμφανίζεται στην κλίση των αντίστοιχων ουσιαστικών σε *-ος*.¹⁵

Σχετικά με τη γενική πληθυντικού τώρα, ο Asan (1998) και, σε μεγάλο βαθμό, ο Dawkins (1914a) δε δίνουν τύπους της συγκεκριμένης πτώσης. Ο Dawkins μάλιστα στις λίγες περιπτώσεις που δίνει τέτοιους τύπους παραθέτει τον ίδιο τύπο με αυτόν της γενικής ενικού. Αυτό πιθανότατα φανερώνει ότι στη μορφή της διαλέκτου όπως αυτή μιλιόταν (και πιθανότατα ακόμη μιλιέται) στον Πόντο η γενική πληθυντικού είχε υποχωρήσει, φαινόμενο το οποίο παρατηρείται και στην υπόλοιπη Μικρασιατική Ελληνική (Dawkins 1916). Αντίθετα στη μορφή της διαλέκτου που καταγράφηκε στη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας οι γενικές πληθυντικού έχουν επανέλθει, πιθανότατα ως αποτέλεσμα επαφής με την ΚΠ ή και την ΚΝΕ.

Τέλος, η ΟΠ έχει αναπτύξει μια ξεχωριστή κατάληξη *-ᾄς* για την ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού αρσενικών και θηλυκών ουσιαστικών. Πιο συγκεκριμένα, η κατάληξη αυτή κανονικά εμφανίζεται στον πληθυντικό¹⁶ κάποιων μη ανθρώπινων

Ωστόσο η χρήση του επιθήματος αυτού σε περιπτώσεις όπου δε φέρει τη συλλογική ή περιφρονητική του σημασία υποδηλώνει ότι το επίθημα είχε γενικά επεκταθεί και στη δήλωση του απλού πληθυντικού. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά βλ. Oeconomides (1936) και Symeonidis (1980).

¹¹ D7(5):46

¹² Deffner (1880:190)

¹³ D7(5):46

¹⁴ D7(5):47

¹⁵ Βλ. Oeconomides (1936) και Οικονομίδης (1958: 150).

¹⁶ Στην Ποντιακή τα ουσιαστικά που δηλώνουν μη ανθρώπινες οντότητες έχουν στον πληθυντικό κοινές κατάληξεις για την ονομαστική και την αιτιατική. Η κατάληξη που χρησιμοποιείται και για τις

θηλυκών ουσιαστικών που λήγουν σε φωνήεν *-ǣ /-æ/* ως αποτέλεσμα της συγχώνευσης των φωνηέντων *ε + α (/e + a/)*, όταν τα τελευταία είναι άτονα (βλ. §6.1.5):

(20)

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
ΟΝ	αδελφοσύν-ᾶς ¹⁷	αλλά	κνιθέ-ας ¹⁸
ΑΙΤ	αδελφοσύν-ᾶς		κνιθέ-ας

Στην ΟΠ, η κατάληξη αυτή επεκτάθηκε και σε άλλα μη ανθρώπινα θηλυκά ισοσύλλαβα ουσιαστικά που λήγουν σε *-α*:

(21)	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	η παλάμα	τα παλάμας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):71
	η μωροδίκια	τα μωροδικιάς	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):46
	η λείβα	τα λείβας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):163

Μέσω αυτών, η συγκεκριμένη κατάληξη πέρασε και στα αντίστοιχα μη ανθρώπινα ανισοσύλλαβα θηλυκά ουσιαστικά σε *-α* που σχηματίζουν τον πληθυντικό με το επίθημα *-αδ*:

(22)	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	η παρά	τα παράδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D1931:105,4
	η παρτσά	τα παρτσάδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	Παρ.1926:132,25

Το αξιοσημείωτο είναι ότι η κατάληξη αυτή μεταξελίχθηκε σε κοινή κατάληξη ονομαστικής και αιτιατικής πληθυντικού των συγκεκριμένων ανισοσύλλαβων ουσιαστικών ανεξάρτητα από το αν το ουσιαστικό δηλώνει ανθρώπινη ή μη ανθρώπινη οντότητα:

(23)	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	η μάνα	τα μανάδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):46
	η νύφε	τα νυφάδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):157
	ο παπάς	τα παπάδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):10
	η πεθερά	τα πεθεράδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	D7(5):157
	η πατσή	τα πατσήδας	(ΟΝ & ΑΙΤ)	Παρ.1926:131,17

δύο πτώσεις είναι αυτή της αιτιατικής πληθυντικού (συγκρητισμός πτώσης, βλ. Spyropoulos & Kakarikos 2009).

¹⁷ Deffner (1880: 198), Οικονομίδης (1958: 175 κ.εξ.).

¹⁸ D7(5):48

6.2.2. Ρηματική ορφολογία

6.2.2.1. Αύξηση

Ένα από τα χαρακτηριστικά της ρηματικής μορφολογίας της ΟΠ είναι η διατήρηση της αύξησης στη δήλωση της παρελθοντικής χρονικής βαθμίδας. Έτσι, οι τύποι των παρελθοντικών χρόνων της ΟΠ διαθέτουν πέρα από τις εξειδικευμένες παρελθοντικές καταλήξεις και αύξηση η οποία είναι υποχρεωτική, δηλαδή εμφανίζεται πάντα ανεξάρτητα από το αν τονίζεται ή όχι (24).¹⁹ Η αύξηση εμφανίζεται με δύο μορφές: (α) ως συλλαβική αύξηση, δηλαδή ως πρόθημα *ε-* όταν το ρηματικό θέμα αρχίζει από σύμφωνο, όπως στα παραδείγματα στο (24) και (β) ως χρονική αύξηση, δηλαδή ως πρόθημα *α /a/* που όμως τρέπεται σε *ε /e/* (25).²⁰

(24)	α.	γράφω	→	έγραφα	D7(5):164
	β.	ξέρω	→	έξερνα	D7(5):123
	γ.	κλώσκομαι ²¹	→	εκλώσκουμανε	D7(5):164
	δ.	γράφω	→	έγραψα	D7(5):164
	ε.	κλώσκομαι	→	εκλώστα (< εκλώσθα)	D7(5):164
(25)		αλείφω	→	έλειφα	D7(5):158

6.2.2.1. Απαρέμφατο

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο της ρηματικής μορφολογίας της ΟΠ είναι η διατήρηση του απαρεμφάτου. Πιο συγκεκριμένα, η ΟΠ ανήκει, μαζί με τις διαλεκτικές ποικιλίες της Τραπεζούντας, των Σουρμένων και της Σάντας, σε εκείνη την ομάδα των ποικιλιών της Ποντιακής, οι οποίες διαθέτουν απαρεμφατικούς τύπους, δηλαδή άκλιτους ρηματικούς τύπους που μπορούν να αποτελέσουν τον πυρήνα μιας πρότασης. Αυτοί οι τύποι σχηματίζονται με την προσθήκη της

¹⁹ Για μια φορμαλιστική ανάλυση του φαινομένου της αύξησης στην ΚΝΕ και τις διαλέκτους της, συμπεριλαμβανομένης της ΟΠ, η οποία συνδέει την υποχρεωτική της εμφάνιση με την απουσία του επιθήματος *-ηκ* που δηλώνει τη συνοπτική παρελθοντική βαθμίδα βλ. Spyropoulos & Revithiadou (2009).

²⁰ Όταν το ρηματικό θέμα αρχίζει από άλλο φωνήεν, τότε το φωνήεν αυτό παραμένει το ίδιο.

²¹ Ο Dawkins (1914a: 4) δίνει τον τύπο *κλώσκομαι* αν και ο σωστός τύπος του ρήματος είναι *κλώσκουμαι*. Παραθέτουμε τον τύπο όπως τον δίνει ο Dawkins.

κατάληξης *-εινε/-ηνε/-ινε*²² στη συνοπτική ρηματική βάση (το λεγόμενο αοριστικό θέμα).²³

- (26) γράφω → γράψεινε < γραφ-σ-είνε
 ΘΕΜΑ-ΣΥΝ-ΑΠΑΡ
 → γράφτηνε < γραφ-θ-ήνε
 ΘΕΜΑ-ΠΑΘ.ΣΥΝ-ΑΠΑΡ

Ωστόσο, η ΟΠ διαφοροποιείται από την προαναφερθείσα διαλεκτική υποομάδα ως προς το ότι το απαρέμφατό της είναι κλιτό, δηλαδή διαθέτει έξι τύπους καθένας από τους οποίους δηλώνει το πρόσωπο και τον αριθμό του υποκειμένου του (Deffner 1878, Παπαδόπουλος 1919, Οικονομίδης 1958). Οι κατάληξεις αυτές που δηλώνουν το πρόσωπο και τον αριθμό και ακολουθούν το απαρεμφατικό επίθημα είναι οι κατάληξεις που χρησιμοποιούνται από τους παρελθοντικούς χρόνους:

(27)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ
1	γράψειν-α	γράψειν-αμε
2	γράψειν-ες	γράψειν-ετε
3	γράψειν-ε	γράψειν-ανε

Παρεθέτουμε κάποιους σχηματισμούς απαρεμφάτων από τον Dawkins (1914a: 164):

- (28) φοβούμαι → φοβεθήνα
 στέκουμαι → σταθήνα
 ερωτώ → ερωτέσινα
 κλαίνω → κλάψινα
 κλώσκουμαι → κλωστήνα

Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της ΟΠ έχει εξαφανιστεί πλέον στη μορφή της διαλέκτου όπως μιλιέται σήμερα στην Ελλάδα, αλλά και στο σύνολο της Ποντιακής γενικότερα (Τομπαΐδης 1977, 1998-9). Ωστόσο, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στη μορφή της διαλέκτου που μιλιέται σήμερα στην Τουρκία (Mackridge 1987, 1995, 1999, Asan 1998).

²² Υπάρχει ένα μικρό θέμα σχετικά με την ορθογραφία της συγκεκριμένης κατάληξης η οποία έχει την κοινή φωνολογική πραγμάτωση */-ine/*. Οι παραδοσιακές γραμματικές της Ποντιακής (Οικονομίδης 1958 και Παπαδόπουλος 1955) συσχετίζουν την ορθογραφία με την ετυμολογική προέλευση του επιθήματος και το γράφουν με *ει* όταν πρόκειται για ενεργητικό τύπο και με *η* όταν πρόκειται για παθητικό τύπο. Ο Dawkins (1914a) το γράφει με *ι* δηλώνοντας σαφώς τη φωνολογική του αντιπροσώπευση. Στην παρούσα εργασία θα ακολουθήσουμε την παραδοσιακή ορθογραφία με την επισήμανση πως πρόκειται για την ίδια κατάληξη και στην ενεργητική και στην παθητική φωνή.

²³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον σχηματισμό και τη μορφολογία του απαρεμφάτου (βλ. Παρχαρίδης 1880, Οικονομίδης 1958).

6.2.2.1. Υποτακτική, έλλοντας και συντελεσμένοι χρόνοι

Περνώντας στο χώρο της μορφοσύνταξης, η ΟΠ σχηματίζει κανονικά την υποτακτική με το μόριο *να* και την άρνηση *μην*. Αντίθετα, δε διαθέτει το μελλοντικό μόριο *θα*, και η δήλωση του μέλλοντα γίνεται επίσης με το μόριο *να*. Ωστόσο, η δήλωση αυτή διακρίνεται από την αντίστοιχη της υποτακτικής από το ότι ο μέλλοντας δε δέχεται την άρνηση *μην* αλλά την άρνηση *ουκ*, η οποία συνδυαζόμενη με το *να* δίνει το μόριο *ουκενά* ή *ουτσενά*:

(29)

ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ
<i>να</i> (μη) γράφω	(ουτσε) <i>να</i> γράφω
<i>να</i> (μη) στείλω	(ουτσε) <i>να</i> στείλω

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η ΟΠ κανονικά δε διαθέτει συντελεσμένους τύπους. Ωστόσο, ήδη από πολύ νωρίς, είχαν εισέλθει στο σύστημά της τέτοιοι τύποι από την ΚΠ, οι οποίοι σχηματίζονται με το βοηθητικό ρήμα *έχω* και τη μετοχή (Παπαδόπουλος 1955, Οικονομίδης 1958):

(30)

ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ	ΣΥΝΤ. ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ
<i>έχω</i> γραμμένον	<i>είχα</i> γραμμένον	<i>να έχω</i> γραμμένον

Οι τύποι αυτοί ως νεωτερισμοί έχουν αποκτήσει πλέον κανονική ταυτότητα και κατανομή στην ΟΠ όπως αυτή μιλιέται σήμερα στην Ελλάδα. Ομοίως και κάτω από την επίδραση της ΚΝΕ, πιθανότατα όμως μέσω της ΚΠ, έχουν αρχίσει να υπεισέρχονται και τύποι του μέλλοντα με το *θα*. Δεν είναι σίγουρο αν και κατά πόσο αυτοί οι τύποι έχουν ενσωματωθεί στο σύστημα της ΟΠ ή αποτελούν τύπους μιας παράλληλης γραμματικής λόγω της επαφής της ΟΠ με την ΚΠ και κυρίως με την ΚΝΕ.

6.3. Συντακτικά χαρακτηριστικά

6.3.1. Άρνηση

Η ΟΠ διαθέτει δύο τύπους άρνησης, οι οποίοι καθορίζουν και τη διάκριση οριστικής – υποτακτικής. Η άρνηση *μη(ν)* ακολουθεί το μόριο της υποτακτικής *να* και ορίζει την υποτακτική. Αντίθετα, το μόριο άρνησης της οριστικής, είναι *ου* μπροστά από σύμφωνο και *ουκ/ουτζ* ή *κ/τζ* μπροστά από φωνήεν. Έτσι, η ΟΠ διαφοροποιείται τόσο από την ΚΝΕ, όπου η άρνηση είναι *δε(ν)*, όσο και από τις υπόλοιπες ποικιλίες της Ποντιακής, όπου η άρνηση είναι *κ(ι)*:

(31) α. ού κομβώνω σε

D7(5):4

β.	ουκ έρθε	D7(5):4
γ.	ούκελίμεξα το	D7(5):6

Ωστόσο ο Dawkins τόσο στα παραμύθια που δημοσιεύει (Dawkins 1931b) όσο και στο σημειωματάριο του (Dawkins 1914a) δίνει παράλληλα και τον τύπο *κ(ι)* που χρησιμοποιεί η υπόλοιπη Ποντιακή· αυτό σημαίνει ότι οι δύο τύποι βρίσκονταν πιθανότατα σε ελεύθερη παραλλαγή:

(32)	α.	ουπορώ	D7(5):6
	β.	κι πορώ	D7(5):123

Η ίδια κατάσταση ισχύει και σήμερα στην ΟΠ όπως μιλιέται στη Νέα Τραπεζούντα Πιερίας, με τον τύπο *κι* να ενισχύεται λόγω της επαφής με την ΚΠ.

6.3.2. Το ερωτηματικό μόριο *-μι*.

Ένα από τα πολύ ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά της ΟΠ είναι ότι οι ερωτήσεις ολικής αγνοίας σχηματίζονται με την προσθήκη του ερωτηματικού μορίου *-μι*:

(33)	α.	εφάξες μι τα ζα; 'Τάισες τα ζώα;'	D7(5):5
	β.	αούτα τα καρβώνᾱ ουκί πουλείς μι; 'Δεν πουλάς αυτά τα κάρβουνα;'	D.1931:108-109

Το μόριο αυτό προσκολλάται στο ρηματικό τύπο ως εγκλιτικό. Όταν το ρήμα έχει ως αντικείμενο έναν αδύνατο τύπο αντωνυμίας, ο οποίος ακολουθεί το ρηματικό τύπο, τότε το εγκλιτικό ερωτηματικό μόριο ακολουθεί τον εγκλιτικό αντωνυμικό τύπο:

(34)	αούτο το γομάρ' 'κί πουλείς με μι; 'Δε μου πουλάς αυτό το γομάρι;'	D.1931:109,13

Το ερωτηματικό μόριο *-μι* είναι αποτέλεσμα της άμεσης επίδρασης της Τουρκικής, η οποία διαθέτει το ίδιο μόριο για τη δήλωση των ερωτηματικών προτάσεων. Το συγκεκριμένο μόριο στην ΟΠ περιορίζεται μόνο στις ερωτήσεις ολικής αγνοίας. Παρόμοια φαινόμενα έχουμε σε πολλές από τις ποικιλίες της Μικρασιατικής Ελληνικής.²⁴ Μολονότι το φαινόμενο αυτό έχει σταθερή κατανομή στις γραπτές πηγές της ΟΠ όπως αυτή μιλιόταν στην Τουρκία πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών, φαίνεται να έχει υποχωρήσει αισθητά στην ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας, καθώς ελάχιστοι πλέον ομιλητές διατηρούν αυτό το χαρακτηριστικό της διαλέκτου. Παραθέτουμε κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα από το σώμα των προφορικών δεδομένων που συλλέχθηκαν στην τελευταία έρευνα πεδίου:

²⁴ Βλ. ενδεικτικά Dawkins (1916) για την Καππαδοκική και Αναστασιάδης (1976) για τη διάλεκτο των Φαράσων.

(35)	α.	έφαες μι;	IV_III_165
	β.	έφαετε μι;	IV_III_165
	γ.	έφαες μι σήμερα;	EV_III_167

Αυτή η υποχώρηση οφείλεται στην επαφή της ΟΠ με την ΚΝΕ.

6.3.1. Απαρεμφατικές δομές

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ΟΠ διαθέτει απαρεμφατικούς τύπους, δηλαδή άκλιτους ρηματικούς τύπους οι οποίοι μπορούν να αποτελέσουν τον πυρήνα μιας πρότασης. Η κατανομή του απαρεμφάτου είναι περιορισμένη, πλην όμως σταθερή. Ωστόσο, για όλες τις απαρεμφατικές δομές υπάρχει κάποια εναλλακτική δομή με παρεμφατικό τύπο (υποτακτική ή οριστική), ο οποίος και έχει υπερισχύσει τελικά. Η κατανομή του απαρεμφάτου που παρουσιάζεται παρακάτω αναφέρεται κυρίως στη μορφή της ΟΠ όπως αυτή μιλιόταν στον Πόντο πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών. Έτσι, το απαρέμφατο απαντάται:

(α) ως συμπλήρωμα μετά από τα ρήματα *(ε)θέλω* και *επορώ*, καθώς επίσης και μετά από κάποια άλλα ρήματα τα οποία παίρνουν κανονικά συμπλήρωμα σε υποτακτική στην ΚΝΕ: *εγρικώ, αφίνω, δίγω ιζίν* ‘επιτρέπω’, *εντρέπουμαι, φο(γ)ούμαι, οκνώ, βαράουμαι* ‘βαριέμαι’, *ανασπάλλω, αγαπώ, πολεμώ, μαθάνω, δάρμανεύω, λέγω, παρακαλώ, χαζιρλαέφκουμαι* ‘ετοιμάζομαι’. Το απαρέμφατο εμφανίζεται μόνο όταν το ρήμα της κύριας πρότασης είναι σε παρελθοντικό τύπο:

(36)	α.	úl' eksérune nd' epóresa trayudésina ssó choró suna	Deffner 1878:211
	β.	efoétha páine ti níxta ss' óros	Deffner 1878:214
	γ.	eθέlese erθέ ^a ne eksádelfo s'?	Deffner 1878:215

Ο περιορισμός αυτός ίσως να συσχετίζεται και με το γεγονός ότι οι προσωπικές καταλήξεις που φέρει το απαρέμφατο είναι οι παρελθοντικές.

(β) ως τελική πρόταση μετά από κάποια συγκεκριμένα ρήματα, όπως τα *έρχουμε, πάγω, ανηβαίνω, κατηβαίνω, κλώσκουμαι, δάβαίνω, τρέχω, εφτάνω, στέκω, σκώνω, κείμαι, καθίζω, κλίνω, γουβίεμαι*:

(37)	ésteses ton deváte ipínes atona nd' ípa se?	Deffner 1878:221

(γ) ως μέρος ενός συντάγματος με τον παρελθοντικό τύπο του *έχω*:

(38)	n'ísete erθέanete ss'emétera, íxame páiname endáma	Deffner 1878:208

Το σύνταγμα αυτό δηλώνει είτε τη δυνητική/υποθετική τροπικότητα είτε το αντίθετο του πραγματικού. Στις περιπτώσεις αυτές η δομή *είχα* + απαρέμφατο αποτελεί

επιβίωση μιας αντίστοιχης δομής της Ρωμαϊκής Κοινής και της Μεσαιωνικής Ελληνικής (1^{ος} αι. π.Χ – 15^{ος} αι. μ.Χ.) για την έκφραση του μέλλοντα και της δυνητικής. Η δομή βρισκόταν σε βαθμιαία υποχώρηση πριν το 10 αιώνα μ.Χ. οπότε και υπερίσχυσε τελικά η δομή με το *θα* + παρεμφατικό παρελθοντικό ρηματικό τύπο.²⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι η δομή με το *απαρέμφατο* στην ΟΠ έχει μια εναλλακτική δομή με το *να* + παρελθοντικό ρηματικό τύπο, η οποία είναι αντίστοιχη του συντάγματος *θα* + παρελθοντικός ρηματικό τύπος της ΚΝΕ:

(39) *n'ísete erthéanete ss'emétera, n'eráiname endáma* Deffner 1878:208

(δ) μετά από το σύνδεσμο πριν σε χρονικές προτάσεις που δηλώνουν το υστερόχρονο.

(40) α. πριν ερθάνε με Οικονομίδης 1958:272
β. πριν κοιμηθίναί με Παπαδόπουλος 1919:94

(ε) ως τύποι προστακτικής σε κύριες προτάσεις.

(41) *γραφήναι κ' εσύ (= γράψου και συ)* Οικονομίδης 1958:272

Η κατανομή του *απαρεμφάτου* στην ΟΠ παραπέμπει στην πρόιμη Βυζαντινή Ελληνική (4^{ος} – 8^{ος} αι. μ.Χ.), στην οποία, αν και οι *απαρεμφατικές* δομές είχαν υποχωρήσει σημαντικά, το *απαρέμφατο* επιβίωνε σε διάφορα συντάγματα μελλοντικής αναφοράς και επιστημικής τροπικότητας και σε κάποιες απολιθωματικές χρήσεις σε εξαρτημένες προτάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ κατά κύριο λόγο οι δομές στις οποίες εμφανίζεται το *απαρέμφατο* παρουσιάζουν ταυτοπροσωπία ανάμεσα στο υποκείμενο του *απαρεμφάτου* και το υποκείμενο ή το αντικείμενο της κύριας, δεν αποκλείονται και δομές ετεροπροσωπίας στις οποίες το *απαρέμφατο* έχει το δικό του υποκείμενο:

(42) *εκράτεσα τον κλέφτε πιάσεινες ατον* Παπαδόπουλος 1955:87

Η παραπάνω κατανομή αποτελεί την πιο εκτεταμένη καταγραφή της εμφάνισης του *απαρεμφάτου* στην ΟΠ όπως αυτή παρουσιάζεται από τους Deffner (1878) και Οικονομίδη (1958). Ωστόσο, δε συμφωνούν όλοι οι ερευνητές με τη συγκεκριμένη κατανομή. Έτσι, ο Οικονομίδης (1958) δίνει παραδείγματα για όλες τις περιπτώσεις, αλλά περιορίζει την περίπτωση (α) στα ρήματα *(ε)θέλω* και *επορώ*. Ο Mackridge (1995, 1999) αναφέρει μόνο τις περιπτώσεις (α) και (γ) και περιορίζει περισσότερο την περίπτωση (α) στους αρνητικούς τύπους των ρημάτων *(ε)θέλω* και *επορώ*.²⁶ Τέλος, ο Τομπαΐδης (1977, 1998-9) ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει *απαρέμφατο* στην Ποντιακή, αλλά είναι εμφανές ότι αναφέρεται στη μορφή της ΚΠ όπως αυτή μιλιέται

²⁵ Βλ. ενδεικτικά Joseph (1978/1990), Horrocks (1997), Pappas & Joseph (2001), Joseph & Pappas (2002) και Markopoulos (2009).

²⁶ Βλ. Sitaridou (2007) για μια προσπάθεια συσχετισμού του *απαρεμφάτου* της Ποντιακής με αντίστοιχες δομές της Κατωϊταλικής Ελληνικής.

σήμερα στην Ελλάδα. Τα δεδομένα μας από τη μορφή της διαλέκτου όπως μιλιέται σήμερα στην Νέα Τραπεζούντα, δείχνουν ότι το απαρέμφατο έχει εκλείψει και έχει αντικατασταθεί από τις αντίστοιχες εναλλακτικές δομές που έχουν περιγραφεί παραπάνω.

6.3.1. Αδύνατοι τύποι προσωπικής αντωνυμίας

Στην ΟΠ, όπως άλλωστε και γενικότερα στην Ποντιακή, οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας είναι υποχρεωτικά εγκλιτικοί, δηλαδή προσκολλώνται υποχρεωτικά στο τέλος του ρήματος:

(43)	α.	για τ' εκείνο κι εγρίκεσες ατα	M.1990-1:120,30
	β.	και το παιδί εκόντεψε να γυναικίζ'	M.1990-1:121,29-30
	γ.	τσαι έφαεν ατα η ποθίκα	Παρ.1951: 84,18
	δ.	τσαι πέ να βρίσκω σε;	Παρ.1951:84,22-23
	ε.	έλα άφησο με	Παρ.1951: 84,21
	στ.	εγώ να παίρω σε γυναίκα, εσύ να παίρης με μι;	D.1931:107,29-30
	ζ.	Να λες με ποίο είτε σε αούτο λόο και εξήγεσες α;	D.1931:107,14-15

Το φαινόμενο αυτό διαφοροποιεί την Ποντιακή από την υπόλοιπη Ελληνική, όπου η θέση του κλιτικού εξαρτάται από τον τύπο του και από τη δομή.²⁷

Οι προσωπικές αντωνυμίες της ΟΠ της Νέας Τραπεζούντας έχουν μελετηθεί διεξοδικά από την Τηλιοπούλου (2008) ως προς τη σύνταξη και τη φωνολογία τους. Η πιο ενδιαφέρουσα ανακάλυψη της έρευνάς της ήταν ότι στη συγκεκριμένη διαλεκτική ποικιλία έχουν παρεισφύσει δομές από την ΚΝΕ, καθώς στους ομιλητές της δεύτερης γενιάς εμφανίζονται δομές με αδύνατους τύπους να προηγούνται των ρηματικών τύπων (παράδειγμα από Τηλιοπούλου 2008: 210):

(44)	α.	ts afisane	‘τους αφήσανε’
	β.	se citáz	‘σε κοιτάζει’

Η μελέτη των μορφοσυντακτικών και προσωδιακών χαρακτηριστικών των δύο δομών αποκάλυψαν ότι η δομή της ΚΝΕ έχει υπεισέλθει στο σύστημα της ΟΠ και έχει αρχίσει να αφομοιώνεται καθώς υπακούει συγκεκριμένους κανόνες του συστήματος, διατηρώντας ωστόσο κάποια από τα δικά της δομικά σχήματα (για περισσότερα βλ. τη συγκεκριμένη διατριβή).

²⁷ Για την τυπολογία των κλιτικών αντωνυμιών της Ελληνικής βλ. Revithiadou (2006, 2008) και Revithiadou & Spyropoulos (2007, 2009). Βλ. επίσης Condoravdi & Kiparsky (2001, 2004) και Pappas (2004, 2005).

7. Συμπεράσματα

Στη μελέτη που προηγήθηκε επιχειρήθηκε μια πρώτη έρευνα της γλωσσικής ταυτότητας, αλλά και των ιδιαίτερων φωνολογικών, μορφολογικών και συντακτικών χαρακτηριστικών της ΟΠ, τόσο στην παλαιότερη όσο, και κυρίως, στη σημερινή μορφή της, όπως δηλαδή μιλιέται στο χωριό της Νέας Τραπεζούντας Πιερίας. Στο πλαίσιο αυτό, η έρευνα αναζήτησε συστηματικά στοιχεία σχετικά με τη διάλεκτο τόσο σε πρωτογενές δημοσιευμένο, αλλά και αδημοσίευτο αρχειακό υλικό. Με αυτό τον τρόπο έγινε δυνατή η ανάδειξη και η προβολή πολύτιμου υλικού που παρέμενε έως τώρα αναξιοποίητο. Επίσης, δόθηκε η ευκαιρία να συγκροτηθεί μέσα από έρευνα πεδίου ένα πολύτιμο ηχητικό αρχείο της διαλέκτου το οποίο ήρθε να συμπληρώσει και να εμπλουτίσει παλαιότερες αντίστοιχες καταγραφές. Όλα τα στοιχεία που προέκυψαν τόσο από τις γραπτές όσο και από τις προφορικές πηγές συγκεντρώθηκαν και ταξινομήθηκαν συστηματικά με σκοπό τη διαμόρφωση μιας βάσης δεδομένων η οποία θα λειτουργεί ως σημείο αναφοράς και θα προσφέρει σημαντικές πληροφορίες, χρήσιμες σε οποιαδήποτε μελλοντική εξέταση της διαλέκτου η οποία θα έχει ως βασικό στόχο την συγγραφή μιας πλήρους και συστηματικής γραμματικής της περιγραφής.

Εξίσου σημαντικό αποτέλεσμα της ερευνητικής προσπάθειας είναι αναμφισβήτητα και η δημιουργία των προϋποθέσεων για την ένταξη της διαλέκτου σε προγράμματα και δράσεις *γλωσσικής αναβίωσης (language revitalization)* ε σκοπό τη διάσωση επαπειλούμενων γλωσσικών ποικιλιών ή ποικιλιών που βρίσκονται σε καθεστώς εξαφάνισης, όπως η ΟΠ στην παλαιότερη μορφή της. Κάτι τέτοιο είναι εφικτό αρχικά μέσω της δημιουργίας δικτύων νέων χρηστών και νέων χρήσεων της γλώσσας αρχικά στο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον (*εταβίβαση μεταξύ γενεών, intergenerational transmission*) και στη συνέχεια σε υψηλότερα επίπεδα (π.χ. Εκπαίδευση, ΜΜΕ, Διοίκηση κ.ά.).

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία διεκεπεραιώθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος ΜΕΛΕΤΕΣ 2009 του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. ΛΑΤΣΗ, το προσωπικό και την Επιστημονική Επιτροπή του οποίου ευχαριστούμε θερμά για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στην έρευνητική μας πρόταση. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, το Ιστορικό Αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών και το Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών και, ιδιαίτερα, την κυρία Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου που μας διέθεσε για μελέτη το χειρόγραφο του Ι. Παρχαρίδη. Ευχαριστούμε επίσης τους εξωτερικούς μας συνεργάτες, Prof. Frans Plank και Dr. Bariş Kabak του Πανεπιστημίου της Κόνστανζ, για τις εμπνευσμένες συζητήσεις που είχαμε σε θέματα γλωσσικής επαφής και τυπολογίας γλωσσών. Πολλές ευχαριστίες, επίσης, οφείλουμε και στο Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και ιδιαίτερα στις ευγενικές βιβλιοθηκονόμους του που με υπομονή και προθυμία μάς καθοδήγησαν στη μελέτη του αρχειακού υλικού του Dawkins. Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ολόψυχα το διοικητικό συμβούλιο και τα μέλη του Πολιτιστικού και Μορφωτικού Συλλόγου «Αλέξανδρος Υψηλάντης» της Νέας Τραπεζούντας και ιδιαίτερα τους κυρίους: Βασίλη Παραδεισόπουλο, Βασίλη Εφραιμίδα, Βασίλη Ιωαννίδα, Μιχάλη

Παπαργυρόπουλο, Δημοσθένη Σεϊταρίδη, Σταύρο Σταυριανίδη, Αριστεΐδη Τερζΐδη και Βασΐλη Τερζΐδη για τη φιλοξενΐα και την αμέριστη συμπαράστασή τους σε όλα τα στάδια της έρευνάς μας από το 2003 μέχρι σήμερα. Για την γενναιόδωρη στηριξή του σε διάφορα πρακτικά ζητήματα και για τα μέσα που μας διέθεσε, καθώς και για τις πολύτιμες συμβουλές και τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις πάνω σε θέματα της ιστορίας του Όφι και των Οφιτών ευχαριστούμε τον κύριο Ιωάννη Μεγαλόπουλο. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει δικαιωματικά στους πληροφορητές και τις πληροφορήτριές μας, αλλά και σε όλους τους κατοίκους του χωριού, χωρίς τη συνδρομή των οποίων αυτή η εργασία δε θα είχε πραγματοποιηθεί.

Βιβλιογραφΐα

Ελληνόγλωσση

- Ανδρεάδης, Γεώργιος. 1996. *Στην Χώρα του Όφειως Ποταμού*. Σίνδος: Pinter Line.
- Αναστασιάδης, Βασΐλης. 1976. *Η Σύνταξη στο Φαρασιώτικο Ιδίωμα της Καππαδοκΐας*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Θεσσαλονίκη.
- Αναστασιάδης, Βασΐλης. 1995. Μερικές ομοιότητες της Ποντιακής διαλέκτου με νεοελληνικά μικρασιατικά γλωσσικά ιδιώματα. *Αρχείον Πόντου* 46: 73-124.
- Αρχάκης, Αργύρης & Μαριάννα Κονδύλη. 2002. *Εισαγωγή σε Ζητήματα Κοινωνιογλωσσολογΐας*. Εκδόσεις Νήσος.
- Asan, Ömer. 1998. Ο Πολιτισμός του Πόντου. Μετάφραση Αγγέλα Φωτοπούλου, γενική επιμέλεια και μετάφραση λεξικού και σημειώσεων γραμματικής Σοφΐα Ιωαννΐδου και Χρυσούλα Παπαδοπούλου. Θεσσαλονίκη: Αφοΐ Κυριακΐδη. [Πρωτότυπο: Asan, Ömer. 1996. *Pontus Kültürü*. Mayıs].
- Δέφνερ, Μιχαήλ. 1877. Πέντε εβδομάδες παρά τοις αρνησιθρήσκοις εν Όφει. *Εστΐα* 4: 547-50.
- Drettas, Georges. 2000. Η ποντιακή διάλεκτος και η χρησιμότητά της στην παιδαγωγική της σύγχρονης ελληνικής. Στο Αναστάσιος Φοΐβος Χριστίδης (επιμ.), *Η Ελληνική γλώσσα και οι Διάλεκτοΐ της*, 35-42. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Ιωαννΐδης, Σάββας. 1988[1870]. *Ιστορία και Στατιστική της Τραπεζούντας και της Γύρω Περιοχής και Στοιχεία για την εκεί Ελληνική Γλώσσα*. Μεταφορά στη δημοτική: Αριστεΐδης Κεσόπουλος. Θεσσαλονίκη: Αφοΐ Κυριακΐδη. [Πρωτότυπο: Ιωαννΐδης, Σάββας. 1870. *Ιστορία και Στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην Χώρας ως και τα περί της ενταύθα Ελληνικής Γλώσσας*. Κωνσταντινούπολη]
- Κουτίτα-Καΐμάκη, Μυρτώ. 1990-1. Συμβολή στην ποντιακή βιβλιογραφΐα. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 2: 117-125.
- Λαζαρίδης, Διαμαντής. 1988. *Στατιστικοΐ Πΐνακες της Εκπαιδΐσεως των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 16 Περιοδικού Αρχείον Πόντου].
- Λιανΐδης, Σΐμος. 1989. Η Α΄ αποστολή συλλογής λαογραφικού και γλωσσικού υλικού. *Αρχείον Πόντου* 29: 383-421.

- Mackridge, Peter. 1999. Η ελληνοφωνία στην περιοχή του Όφη (Πόντος). Στο *Διαλεκτικοί Θύλακοι της Ελληνικής Γλώσσας*, 25-30. Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Οικονομίδης, Δημήτριος. 1937. Βιογραφικό σημείωμα του Ιωάννη Παρχαρίδη. *Ποντιακά Φύλλα* 11.
- Οικονομίδης, Δημήτριος. 1958. *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών [Παράρτημα 1 Λεξικογραφικού Δελτίου].
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 1919. *Ο Υπόδουλος Ελληνισμός της Ασιατικής Ελλάδος Εθνικώς και Γλωσσικώς Εξεταζόμενος*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον Ιωαν. Ν. Σιδέρη.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1931. Παροιμίες. *Αρχαίον Πόντου* 3: 3-78.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 1953. Χαρακτηριστικά της ποντικής διαλέκτου. *Αρχαίον Πόντου* 18: 83-93.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 1955. *Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 1 Περιοδικού Αρχαίον Πόντου].
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 1958. *Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντιακής Διαλέκτου, Τόμος Πρώτος Α-Λ*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 3 Περιοδικού Αρχαίον Πόντου].
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 1961. *Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντιακής Διαλέκτου, Τόμος Δεύτερος Μ-Ω*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 3 Περιοδικού Αρχαίον Πόντου].
- Παπαδόπουλος, Σάββας Π. 1997. Λαογραφικά σύμμικτα Πόντου. *Αρχαίον Πόντου* 47: 243-344.
- Πάππου-Ζουραβλιόβα, Αικατερίνη. 1995. Η ταυρορουμαϊκή διάλεκτος των Ελλήνων της Αζοφικής στη νοτιοανατολική Ουκρανία (περιοχή Μαριούπολης). *Αρχαίον Πόντου* 46: 162-274.
- Πάππου-Ζουραβλιόβα, Αικατερίνη. 2001. Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και οι διάλεκτοί τους. Στο *Ελληνική Γλωσσολογία '99. Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Λευκωσία, Σεπτέμβριος 1999*, 495-502. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παρχαρίδης, Αθανάσιος. 1936. Τα τραγούδια της Όφης. *Ποντιακά Φύλλα* 1(7-8): 8-9.
- Παρχαρίδης, Αθανάσιος. 1936. Τα τραγούδια της Όφης. Από μελέτη του ΉΙ. Παρχαρίδη. *Ποντιακά Φύλλα* 1(9-10): 6-9.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1879. Στατιστική της επαρχίας Όφειας του νομού Τραπεζούντος. *Παρνασσός* 3: 224-232.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1880. *Γραμματική της Διαλέκτου Τραπεζούντος: Περί Επιθέτων, Αντωνυμιών και Βαρυτόνων ρημάτων*. Χειρόγραφο 335, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, Ακαδημία Αθηνών.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1884. Ποντικά παραμύθια: 2. Ατματσάς και η ποθίκα. 3. Ο λύκο και το πρόβατο (Όφης). *Αστήρ του Πόντου* 1(6): 90-91.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1885. Ποντικά παραμύθια: 4. Ο θώπεκας κι ο jάρκο (Όφης). *Αστήρ του Πόντου* 1(7): 91-112.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμίες. *Αστήρ του Πόντου* 2(1): 11-12.

- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(2): 23-25.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(4): 55-58.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(8): 117-119.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(11): 166-167.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(14): 213-214.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(18): 280-281.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(19): 296-297.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(20): 313-314.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(21): 330-332.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(22): 343-344.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(26): 410-412.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1886. Γλωσσολογικά. Ποντικά Παροιμιά. *Αστήρ του Πόντου* 2(27): 420-422.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1888. Συλλογή ζώντων μνημείων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας εν Όφει. *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 18(1883-4): 120-178.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1926. Περί των εν Όφει ασμάτων. *Λαογραφία* 9: 109-151.
- Παρχαρίδης, Ιωάννης. 1951. Ποντικά Παραμύθια. *Αρχαίον Πόντου* 16: 80-114.
- Σαγκίδη, Όλγα. 2002. Παρχαρίδης Ιωάννης. *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*. URL: <http://kassiani.fhw.gr/l.aspx?id=5720>
- Συμεωνίδης, Χαράλαμπος & Δημήτριος Τομπαΐδης. 1999. *Η Σημερινή Ελληνική Διάλεκτος της Ουκρανίας (Περιοχή Μαριούπολης)*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 20 Περιοδικού Αρχαίον Πόντου].
- Τηλιοπούλου, Μαρία-Άννα. 2008. *Παράλληλες Γραμματικές ως Αποτέλεσμα Γλωσσικής Επαφής: Η Περίπτωση της Οφίτικης*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Τομπαΐδης, Δημήτριος. 1988. *Η Ποντιακή Διάλεκτος*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών [Παράρτημα 17 Περιοδικού Αρχαίον Πόντου].
- Τομπαΐδης, Δημήτριος. 1992. Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9: 241-250.
- Τομπαΐδης, Δημήτριος. 1996α. Η Ποντιακή διάλεκτος. Στο Δημήτριος Τομπαΐδης (επιμ.), *Μελετήματα Ποντιακής Διαλεκτου*, 222-233. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.

- Τομπαΐδης, Δημήτριος. 1996β. *Μελετήματα Ποντιακής Διαλέκτου*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Κώδικας.
- Τομπαΐδης, Δημήτριος. 1998-9. Πάλι για το απαρέμφατο στην ποντιακή διάλεκτο. *Αρχεῖον Πόντου* 48: 5-14.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1981 [1938]. *Απαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τρίτος τόμος: Νεοελληνική Γραμματική. Ιστορική Εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Τριανταφυλλίδης, Περικλής. 1866. *Η εν Πόντω Ελληνική Φυλή ήτοι τα Ποντικά*. Αθήνα.
- Χατζιωαννίδης, Δημήτριος. 1977. *Γλωσσάριον Ποντιακής Διαλέκτου Όφεως*. Χειρόγραφο, Αθήνα.
- Χατζιωαννίδης, Ηλίας Ι. 1978. *Ιστορικά και Λαογραφικά της Επαρχίας Όφεως Πόντου*. Θεσσαλονίκη.
- Χατζισαββίδης, Σωφρόνης. 1985. *Φωνολογική Ανάλυση της Ποντιακής Διαλέκτου (Ίδίωμα Ματσούκας)*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Χατζισαββίδης, Σωφρόνης. 1995. Τα ποντιακά στον ελλαδικό χώρο. *Αρχεῖον Πόντου* 46: 47-72.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1911-2. Περί της Ποντικής διαλέκτου και ιδία περί των εν αυτη αμαλογικών σχηματισμών. *Επιστημονική Επετηρίς του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών* 8: 1-35.
- Χρυσάνθος Μητροπολίτης Τραπεζούντος. 1933. Η Εκκλησία Τραπεζούντος. *Αρχεῖον Πόντου* 4-5.

Ξενόγλωσση

- Andrews, Peter. 1989. *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Reichert.
- Boersma, Paul & Weenink, David. 2009. Praat: doing phonetics by computer (Version 5.1.20) [Computer program]. Retrieved October 31, 2009, from <http://www.praat.org/>.
- Condoravdi, Cleo & Paul Kiparsky. 2001. Clitics and clause structure. *Journal of Greek Linguistics* 2: 1-40.
- Condoravdi, Cleo & Paul Kiparsky. 2004. Clitics and clause structure: The Late Medieval Greek system. *Journal of Greek Linguistics* 5: 159-183.
- Bryer, Anthony & David Winfield. 1985. *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos. Vol. I*. Washington: Dumbarton Oaks Library and Collection.
- Dawkins, Richard. M. 1914a. *Όφις, 17.VIII.14 – 21.VIII.14*. Χειρόγραφο σημειωματάριο στο Αρχείο Dawkins στην Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library of the University of Oxford. Καταχώρηση ως ARCH.Z.DAWK.7(5).
- Dawkins, Richard M. 1914b. *Σούρμενα*. Χειρόγραφο σημειωματάριο στο Αρχείο Dawkins στην Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library of the University of Oxford. Καταχώρηση ως ARCH.Z.DAWK.7(7).

- Dawkins, Richard M. 1914c. *Ποντικά I*. Χειρόγραφο σημειωματάριο στο Αρχείο Dawkins στην Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library of the University of Oxford. Καταχώρηση ως ARCH.Z.DAWK.8(2).
- Dawkins, Richard M. 1914d. *Ποντικά II*. Χειρόγραφο σημειωματάριο στο Αρχείο Dawkins στην Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library of the University of Oxford. Καταχώρηση ως ARCH.Z.DAWK.8(3).
- Dawkins, Richard McGillivray. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silly, Cappadocia and Pharasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawkins, Richard M. 1931a. Notes on the study of the Modern Greek of Pontos. *Byzantion* 6: 389-400.
- Dawkins, Richard. M. 1931b. Folk tales from Sourmena and the valley of Ophis. *Αρχαίον Πόντου* 3: 79-122.
- Dawkins, Richard M. 1937. The Pontic dialect of Modern Greek in Asia Minor and Russia. *Transactions of the Philological Society*: 15-52.
- Deffner, Michael. 1878. Die Infinitive in den pontischen Dialekten und die zusammengesetzten Zeiten im Neugriechischen. *Monatsberichte den Königlich Preussischen Akademie de Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1877*, 191-230. Berlin.
- Deffner, Michael. 1880. Glossar des ofitischen Dialectes. Στο Michael Deffner (επιμ.), *Archiv für mittel- und neugriechische Philologie. Band I, Heft 1-2*, 187-220. Athens.
- Drettas, Georges. 1997. *Aspects Pontiques*. Publié avec le concours du Centre National du Livre. Association de recherches pluridisciplinaires.
- Horrocks, Geoffrey. 1997. *Greek: A History of the Language and its Speakers*. London and New York: Longman.
- International Phonetic Association. 1999. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janse, Mark. 2002. Aspects of Pontic grammar. *Journal of Greek Linguistics* 3: 203-231.
- Joseph, Brian D. 1978/1990. *Morphology and Universals in Syntactic Change: Evidence from Medieval and Modern Greek*. New York: Garland Publishers.
- Joseph, Brian D. & Panayiotis Pappas. 2002. On some recent views concerning the development of the Greek future System. *Byzantine and Modern Greek Studies* 26: 247- 273.
- Mackridge, Peter A. 1987. Greek-speaking Moslems of north-east Turkey: Prolegomena to a study of the Ophitic sub-dialect of Pontic. *Byzantine and Modern Greek Studies* 11: 115-137.
- Mackridge, Peter. 1990-1. Unpublished Pontic stories collected by R.M. Dawkins. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8: 107-122.
- Mackridge, Peter. 1995. Pontic in contemporary Turkey: Ancient features in the dialect of Ofis. *Αρχαίον Πόντου* 46: 133-161.

- Mackridge, Peter A. 1999. The Greek spoken in the region of Pontus. Στο *Dialect Enclaves of the Greek Language*, 101-105. Athens: Centre for the Greek Language.
- Markopoulos, Theodore. 2009. *The Future in Modern Greek: From Ancient to Medieval*. Oxford: Oxford University Press.
- Meeker, Michael. 1971. The Black Sea Turks: A study of their ethnic and cultural background. *International Journal of Middle East Studies* 2: 318-45.
- Oeconomides, Dimitrios. 1908. *Lautlehre des Pontischen*. Leipzig.
- Oeconomides, Dimitrios. 1936. Die Nominalendung -άνδ(οι) -άνδων (-ανδίων) -άνδους und -ἄνδ(οι) -ἄνδων (-ἄνδια) -ἄνδας. *Glotta* 25: 189-193.
- Pappas, Panayiotis. 2004. Medieval Greek weak object pronouns and analogical change: A response to Condoravdi and Kiparsky (2001). *Journal of Greek Linguistics* 5: 127-158.
- Pappas, Panayiotis. 2005. Pronominal clitics in Greek. Ms. Simon Fraser University.
- Pappas, Panayiotis & Brian D. Joseph. 2001. The development of the Greek future system: Setting the record straight. Στο *Greek Linguistics '99. Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics, Nicosia, September 1999*, 354 - 359. Thessaloniki: Studio University Press.
- Poutouridou, Margarita. 1997-8. The Of valley and the coming of Islam. The case of the Greek-speaking Muslims. *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12: 47-70.
- Revithiadou, Anthi. 2006. Prosodic filters on syntax: An interface account of second position clitics. *Lingua* 116: 79-111.
- Revithiadou, Anthi. 2008. A cross-dialectal study of cliticization in Greek. *Lingua* 118: 1393-1415.
- Revithiadou, Anthi & Vassilios Spyropoulos. 2007. A typology of Greek clitics with special reference to their diachronic development. Εργασία αναρτημένη στον ιστότοπο: <http://www.revithiadou.gr/publications.html>.
- Revithiadou, Anthi & Vassilios Spyropoulos. 2008. Greek object clitic pronouns: A typological survey of their grammatical properties. *STUF – Language Typology and Universals* 61: 39-53.
- Sitaridou, Ioanna. 2007. Infinitives with subjects in Greek and southern Italian dialects: A sprachbund effect. Στο Delia Bentley & Adam Ledgeway (επιμ.), *Sui dialetti italo-romanzi: Saggi in onore di Nigel B. Vincent*, 220-241. *The Italianist* 27, Special supplement 1.
- Spyropoulos, Vassilios & Konstantinos Kakarikos. 2009. Aspects of dialectal variation in the Greek declension: A feature-based approach. Στο Geert Booij, Angela Ralli & Sergio Scalise (επιμ.), *Morphology and Dialectology: On-line Proceedings of the 6th Mediterranean Morphology Meeting (MMM6)*, 49-62. University of Patras.
- Spyropoulos, Vassilios & Konstantinos Kakarikos. Υπό δημ. A feature-based analysis of Asia Minor Greek declension. Στο *Proceedings of the 3rd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*.

- Spyropoulos, Vassilios & Anthi Revithiadou 2009. The morphology of past in Greek. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 29: 108-122.
- Symeonidis, Charalambos. 1980. Die Nominalendung -άντ(οι), -άντων, -άντα im neugriechischen Dialekt des Pontos. *Αρχαίον Πόντου* 36: 97-103.
- Tombaidis, Dimitrios. 1977. L' infinitif dans le dialecte grec du Pont Euxin. *Balkan Studies* 18: 155-174.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Συντομογραφίες

Αιτ.	Αιτιατική
Γεν.	Γενική
Ησύχ.	Ησύχιος
Κερασ.	Κερασούντα
ΚΝΕ	Κοινή Νέα Ελληνική
ΚΠ	Κοινή Ποντιακή
Κρ.	Κρώμνη
Ον.	Ονομαστική
ΟΠ	Οφίτικη Ποντιακή
Όφ.	Όφης
Πληθ.	Πληθυντικός
Σαράχ.	Σαράχο
Συντ.	Συντελεσμένο
Τραπ.	Τραπεζούντα
Τουρκ.	Τουρκική
Χαλδ.	Χαλδία

Συντομογραφίες Γραπτών Πηγών

- [D.7(5)] = Dawkins, R. M. 1914a. *Ophis1914*. Ms., ARCH. Z. DAWK. 7[5]. University of Oxford: Taylor Bodleian Slavonic & Modern Greek Library.
- [D.1931] = Dawkins, R. M. 1931. Παραμύθια Σουρμένων και Όφεως. *Αρχαίον Πόντου* 3: 79-122.
- [M.1990-1] = Mackridge, P. 1990-1. Unpublished Pontic stories collected by R.M.Dawkins. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8: 107-122.
- [Παρ.1926] = Παρχαρίδης, Ι. 1926. Περί των εν Όφει ασμάτων. *Λαογραφία* 9: 109-151.
- [Παρ.1951] = Παρχαρίδης, Ι. 1951. Ποντικά Παραμύθια. *Αρχαίον Πόντου* 16: 80-114.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΣΥΜΒΟΛΑ

Φωνητικά Σύμβολα Πηγών	Παραδείγματα	Σύμβολα Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου
ǎ ä ɑ	φτάγ παράδās μάτɑ	æ
^ε α εα	θ ^ε αγατερίτσα πλεάσο	^ε a
J	παλαίjo (Οικον)	ɣ/ j
J	απίδj (Παρχ)	j
ɣ̣	οι γ̣ιαγκ'έλ'	ɣ̣
κ'	οι γ̣ιαγκ'έλ'	ɣ̣
κ̣	κ̣ι (Dawkins 1931)	c
κ'	κ'αιρός (Παρχ)	tʃ
ɣ̣	οι γ̣ιαγκ'έλ'	ɣ̣
τσ̣	τ̣ζαι	tʃ
τ̣ζ̣	αντ̣ζεύω, άντ̣ζελλος	ʒ
σ̣	σ̣έρα	ʃ
σ̣	σ̣έρα	
σ'	σ'έρα	
d	έρδαι	d
χ̣	χ̣εράντ	ʃ
χ̣	έχ'	
χ ^ο	χ ^ο ισίμι	